

Csillag István – Mihályi Péter

Huszonegy közgazdasági érv a feltétel nélküli alapjövedelemmel szemben

Összeurópai szinten és Magyarországon is élénk társadalmi vita folyt 2013/2014 fordulóján a feltétel nélküli alapjövedelem (FNA) intézményének megvalósíthatóságáról. Ennek a diskurzusnak fontos állomása volt egy, a magyar viszonyokra adaptált 100 oldalas koncepció megjelenése. A Bánfalvi István nevével fémjelzett tanulmány alap gondolata, hogy 2015-től alanyi jogon minden gyermek 25 ezer, minden felnőtt 50 ezer, illetve minden várandós nő 75 ezer forintot kapjon. A jelen tanulmány egyfelől konkrét bírálatát adja ennek a 25–50–75 javaslatnak, másfelől igyekszik szélesebb statisztikai keretek között vizsgálni a jövedelmi szegénység magyarországi adatait. A tanulmány végkövetkeztetése az, hogy a szegénység csökkentése szempontjából a kistelepülésekre bezúfolódott roma népesség újrabilizálása a jövő kulcskérdése.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: H21, I38, J15
Kulcsszavak: Szegénység, feltétel nélküli alapjövedelem, adózás, cigány-ügy

Egészen a legutóbbi évtizedekig az emberek többsége – mint mindenütt a világon – Magyarországon is szegény volt. Csak a 20. század során jutottak el a világ fejlett országai oda, hogy a szegénység a népesség kisebb részét sújtó állapot lett. Az Egyesült Államokban ez az 1900-as évek legelején¹, nálunk valamikor az 1960-as években következett be – azt követően, hogy a II. világháború után berendezkedő szocialista rendszer a Horthy-korszak úri Magyarországnak kiáltó ellentmondásait² erőszakkal felszámolta. Napjainkban – az OECD definíciója szerint – már csak a népesség 6,8%-a tekinthető szegénynek, és ez alacsonyabb, mint az OECD országok átlaga (11,3%) vagy a megfelelő amerikai adat (17,4%).³ Ennek ellenére tény, hogy a magyar lakosság legalsó két deciliséét még a 80-as évtizedben is az átlagértelmiségiek számára elképzelhetetlen nyomor jellemezte, különösen a cigánytelepeken élők soraiban. Mindezek igazolására elég is lenne, ha csupán *Ferge Zsuzsa* (1986) könyvére, *Éltető és Havasi* (2009) fél évszázadot átfogó tanulmányára, de

Csillag István CSc egyetemi docens az Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Karán. E-mail: csillagik@gmail.com
Mihályi Péter DSc tanszékvezető egyetemi tanár a a veszprémi Pannon Egyetem Pénzügytan Intézeti Tanszékén.
E-mail: peter@mihalyi.com

¹ Moore–Simon 2000:74.

² Lásd Ungváry Krisztián (2012) monográfiáját a Horthy-korszak vésterhesen feszítő szociális különbségeiről.

³ Compare your country – The social impact of the crisis (<http://www.compareyourcountry.org/chart?project=crisis-impact&cr=hun&lg=en>).

legfőbbképpen *Kemény István (1972, 1974)* és *Solt Ottília (1998)* működésére és írásaira hivatkoznánk. De itt nem állhatunk meg.

A szegénység sokkolni tudja a közvéleményt

A szocializmus négy évtizedét egyben vizsgálva, a mából visszatekintve megállapíthatjuk, hogy amíg a magyar gazdaság dinamikusan fejlődött (volt elosztanivaló), s amíg az 1956-os forradalomhoz hasonló lázadásoktól való félelem nyomás alatt tartotta a döntéshozókat, addig a népesség kisebbségét sújtó kilátástalan nyomort, a szegény-gettók bezártságát senki sem gondolta véglegesnek. Tény, hogy az időszak nagyobbik részében a politikai döntéshozók igyekeztek enyhíteni a jövedelmi, egészségügyi, kulturális egyenlőtlenségeket, a vagyoni egyenlőtlenségeket – államosításokkal, az ingatlanok elkobzásával – majdnem a nullára szorították le, ideológiájuk és retorikájuk pedig kifejezetten egalitáriánus volt. Ennek ellenére a szegénység problémája alkalmanként már az 1968-as reformtól, majd pedig az 1980-as években mind gyakrabban került előtérbe – részben az átlagos jövedelemnövekedés érezhető, eltagadhatatlan lassulása miatt, részben pedig azért, mert egyre inkább szabad volt erről beszélni.⁴ „Magyarország lakosságát – sok egyéb mellett, de talán mindennél inkább – a szegénység széles körű megjelenése sokkolta az elmúlt években.” Ez a mondat Solt Ottília egyik 1985-ben írott kéziratából származik.⁵

Hasonló erejű sokk érte 2010 után a szegénység, a kirekesztettség és a szegregáció problémájára érzékeny közvéleményt, a politika és a tudomány ilyen beállítottságú szereplőit. A középosztály javára történő, brutális jövedelem- és vagyonújraosztás önmagában is, a következményei még inkább döbbenetet váltottak ki, amit még fokozott, hogy a kormányzat az egyenlőtlenség növekedését előidéző adó- és szociálpolitikát hirdetett meg. Mindezt tovább fokozta, hogy a kormány még a büntető politikát is kifejezetten a szegények elleni retorika szolgálatába állította (lásd a fővárosi aluljárók „megtisztítása” a hajléktalanoktól, a lomizás megtiltása és hasonló). Utólag visszagondolva a miniszterelnök elvi, szándékosan ideológiai elemekkel megfűszerezett korábbi nyilatkozataira, számunkra úgy tűnik, hogy alapos mérlegelés nyomán született politikai stratégia végrehajtása zajlik.⁶ Amint a nevezetes kötcsei beszédében 2009 nyarán Orbán Viktor kifejtette, a következő politikai ciklus fő prioritása az „elitváltás”, az összes létező irányító-vezető, illetve a lehető legtöbb magángazdasági pozíció megszerzése.⁷ A 2014-es választás előtti éwertékelő beszédében⁸ a

⁴ Nem volt véletlen, hogy az 1968-as gazdasági reform kritikája idején kibontakozó társadalmi rétegződés-kutatásokat Kemény István, Solt Ottília, Kolosi Tamás, Szelényi Iván vagy újra csak Ferge Zsuzsa kénytelen volt felfüggeszteni, illetve a kutatás tárgyát szegényügyről átnevezni „többszörösen hátrányos helyzetűekre”.

⁵ Érdemes idézni a pár bekezdéssel későbbi folytatást is: „a szegénység végigkísérte a 'szocializmust építő' egész négy évtizedünket. (...) Csupán a nyilvánosságból, de nem a valóságból irtotta ki a magyar kommunista párt uralma a hagyományosan súlyos magyar szegénységproblémát”.

⁶ A pártatlanság megköveteli, hogy az olvasókat emlékeztessük arra: a szociálpolitika területén leginkább elhibázott jelszavak („Segélyt csak munkáért”) és a legpazarolabb intézkedések egy része (például a közmunka) már a Gyurcsány-kormány idején megszülettek. Ezt annak idején elsőként Krémer Balázs (2008) vette észre.

⁷ Ebben a 2009 nyarán elhangzott beszédében – amelynek szövege azóta is csak egyszer jelent meg a *Nagyítás* című, kérszerűtlen hetilap 2010. februári nyitó számában – Orbán nem kevesebb mint 35 alkalommal használta az „elit” szót. Ez a cikk felkerült a világhálóra is (<http://www.hirextra.hu/2010/02/18/megorizni-a-letezes-magyar-minoseget-orban-kotcsei-beszede-szorol-szora/>), a Fidesz honlapján vagy Orbán Viktor személyes honlapján azonban a beszéd szövege csak kivonatolva található meg.

⁸ Felívelő korszak küszöbén állunk (http://www.miniszterelnok.hu/beszed/felivelo_korszak_kuszoben_allunk).

miniszterelnök-pártelnök, az evangéliumi talentum történetet felidézve, azt a konklúziót vonta le, hogy helyénvaló a „rest szolga” megbüntetésére, és annak megjutalmazása, aki jól sáfárkodik a rábizott aranyakkal.⁹ „Csak semmi hamis egalitarianizmus” – foglalta össze mindezt zárógondolatként. Talán még mindez együttesen is kezelhető, bizonyos értelemben elfogadható lenne, ha mindeközben a 2. Orbán-kormány működésének négy éve alatt sikerült volna a gazdasági növekedés és a fejlett európai centrum-országokhoz való felzárkózási folyamat felgyorsítása. De nem ez történt, hanem éppen az ellenkezője: a magyar gazdaság lényegében stagnál, és régiós versenytársaink is egymás után húznak el mellettünk.¹⁰

A 2010 óta tartó sokk hatására nemcsak az átlagember, de még a közpolitika mértékadó személyiségei is elfeledkeztek arról, hogy – mint erre már utaltunk – a magyar szociológia és szociográfia kiválóságai már a 80-as években felfedezték a magyar társadalom „végletes kettéhasadását): egy európai mércével mérhető, rendezett életformájú, stabil egzisztenciájú, konszolidált többségre, és egy zárványhelyzetben rekedt, ázsiai állapotok között élő, szívesen újratermelődő, tanulatlan-képzetlen kisebbségre”. Mindazok a konfliktusok, amelyekre a most már tágabb értelemben vett közvélemény is felfigyelt – a leszakadt települések, az atomizált társadalom, a gyenge szolidaritás, kirekesztettség, a városi, lumpenizálódó szegények körében terjedő fasisztoid ideológiák stb. – valójában már a 80-as évek végén tapasztalhatóak voltak, s a fentebb említett szerzők szó szerint az idézőjelbe tett szavakat használták a helyzet leírására.¹¹

Vita az FNA-ról 2014-ben Magyarországon

Az újságot olvasó közvélemény figyelmének ingerküszöbszintjét 2014 első napjaiban törte át a feltétel nélküli alapjövedelemről (FNA) szóló javaslat – akkor, amikor az Európai Unió tagállamaiban már pontosan egy éve folyt e javaslat társadalmi vitája és a támogató aláírások gyűjtése.¹² A cél az 1 millió támogató elérése lett volna. A brüsszeli Bizottság felé irányuló kérés az volt, hogy „bátorítsa a tagállamok közti együttműködést az FNA, egy a társadalombiztosítási rendszereik működését javító eszköz megvizsgálása céljából”. Ehhez a kezdeményezők a következő magyarizációt fűzték: „Hosszú távon a cél az, hogy az EU minden egyes állampolgára mint egyén számára feltétel nélküli jogként legyenek biztosítva a méltóságteljes élethez elengedhetetlen alapvető anyagi szükségletek.”¹³ Mit

⁹ Máté evangéliuma 25, 14–30. Még azt is mondhatjuk, hogy a miniszterelnök tapintatos volt, amikor a példázat záró sorait szó szerint nem is idézte. „Mert mindenkinek, a kinek van, adatik, és megszorítottatik; a kinek pedig nincsen, attól az is elvételik, a mije van. (...) És a haszontalan szolgát vessétek a külső sötétségre; ott léssen sírás és fogcsikorgatás.”

¹⁰ Minderről részletesebben lásd Mihályi (2013a).

¹¹ A szöszterinti idézet forrása az SZDSZ 1989-es programja, az úgynevezett Kék könyv (60. oldal). A 61–62. oldalakon található a felsorolt jelenségek rövid ismertetése (SZDSZ 1989). De nemcsak a liberális szakértők látták így a helyzetet. Vitányi Iván (1985, 2004) is az ország kettészakadása, illetve az „egyháromország” megnevezéseket használta.

¹² Voltak az ügynek előzményei is, de arra kevesen figyeltek fel. Így – például – Szili Katalin független képviselő 2013. szeptember 3-án határozati javaslatot nyújtott be az Országgyűlésnek A feltétel nélküli alapjövedelem magyarországi bevezetési lehetőségének vizsgálatáról címmel. Erről a Parlament Ifjúsági, szociális, családjogi és lakhatási bizottsága szeptember 23-án tárgyal, de a javaslatot nem vették tárgysorozatba. Ezekben a hetekben a parlamenti pártok vezető politikusai közül egyértelmű FNA-támogató nyilatkozatot tett Szanyi Tibor és Schiffer András is. Lendvai Ildikó szerint indokolt lenne a témában népszavazást tartani.

¹³ Az angolból fordított, kicsit nehezen érthető mondatok forrása: <http://basicincome2013.eu/ubi/hu/feliratkozasi-oldal/>.

jelent ebben az összefüggésben a „feltétel nélküli” jelző? Azt, hogy mindenki jogosult az állami támogatásra anélkül is, hogy valamely hatóság vizsgálná jövedelmi és/vagy vagyoni helyzetét, illetve azt, hogy ő maga tesz-e bármit is saját sorsa jobbra fordítása érdekében. A támogatás folyósításához nem szükséges igazolni, hogy dolgozik-e, együttműködik-e a neki segíteni kívánó közintézményekkel, hivatalokkal, rendszeresen fizeti-e az adókat, a közüzemi díjakat és így tovább. Paradox módon a kezdeményezők kudarcra – tudniillik az, hogy a szükséges 1 millió aláírás harmadának az összegyűjtése sem sikerült – éppen azon a héten vált véglegessé, amikor az FNA magyar hívei, a „LÉT” független szakértői csoport bemutatta saját, Magyarországra adaptált és az azonnali bevezetést ajánló, 98 oldalas hatástanulmányát (*LÉT 2014*).¹⁴ Az unió szintjén mindössze 280 ezer aláírás jött össze, elsősorban azért, mert az EU nagyobb létszámú országai közönyt mutattak. Csak egyetlen országban, Bulgáriában volt sikeres a mozgósítás, hogy tudniillik az 1 milliós EU-s szinthez tartozó, elegendő támogató aláírás a bolgár lakosság arányában is összegyűljön. Magyarország, a listán 7. helyen, 14,5 ezer internetes szignóval 51%-os eredményt ért el.¹⁵ A nálunk kisebb népességgel bíró Svájcban viszont, amely nem tagja az EU-nak, ennél majdnem 10-szer több, 126 ezer aláírást sikerült összegyűjteni ahhoz a konkrét javaslatához, hogy az FNA-t 2500 svájci frankban állapítsák meg, amihez gyermekeként további 600 frank járna.¹⁶

Az FNA Magyarországra adaptált koncepciójának kigondolói nem kevesebbet ígértek, mint a „nincstelenség megszüntetését” (*LÉT 2014:6, 50*), amit úgy lehetne elérni, hogy az állam 2015. január 1-jétől mindenkinek havonta biztosít egy szabadon elköltethető pénzösszeget: gyerekeknek 25 ezer, felnőtteknek 50 ezer, várandós anyáknak 75 ezer forintot. Ez a pénz feltétel nélkül jár, mert ez elidegeníthetetlen, alkotmányos, az élethez, a léthez fűződő alapjog, s mivel ez nem jövedelem, hanem léthez fűződő járandóság, ezért mentes minden közteher alól, és adóalapot sem képez. Ez a LÉT-pénz¹⁷ vagy röviden LÉT, az új redistribúciós rendszer legszelesebb pillére. A LÉT-pénz önmagában nem elég ahhoz, hogy valaki ebből meg is éljen, mert szintje a létminimum 60%-ára van kalibrálva. A LÉT bevezetésével lényegében minden egyéb pénzbeli támogatás megszűnik vagy csökken a LÉT-pénzek mértékében: nyugdíjak, segélyek (például rokkantsági, szociális), családi pótlék, családi adókedvezmény, közmunka, gyes, gyet, gyed, munkanélküli segély, anyasági támogatás, gyermekvédelmi támogatások, óvodáztatási támogatások, ápolási díj, közgyógyellátás.¹⁸ A jövedelmek egyszeri, de nagyarányú átrendezése után – 2015. december 31-ére, az egy főre jutó jövedelemmel számolva – a népesség legszegényebb 10%-ának a jövedelme 36%-kal emelkedne. Így a szegénységi arány a -2011-es -%16-ról -%9-ra, a létminimum alatt élők aránya -%41-ről -%29-ra csökkenne (*LÉT 2014:69*). Nagyszerű vízió, de szerintünk megvalósíthatatlan. Nemcsak most vagy a közeljövőben, de tíz év múlva sem lehetne bevezetni. A koncepció alapjaiban elhibázott, hibái és hiányosságai nem is javíthatók. Az eddig megszólalók közül – hozzánk hasonlóan – rossznak tartja a javaslatot

¹⁴ A sajtóbemutató 2014. január 11-én volt a budapesti Kossuth Klubban.

¹⁵ <http://basicincome2013.eu/en/statistics.htm>.

¹⁶ Népszabadság, 2013. október 7.

¹⁷ Angol elnevezéssel: Lifedime.

¹⁸ Bizonyos ellátások azért teljes mértékben megmaradnának (például vakok és fogyatékos személyek támogatása). A szerzők azzal nem foglalkoznak, hogy pontosan miként maradnának meg kiegészítő támogatásként a kedvezményezettek számára azok a juttatások, amelyek nominális értékke magasabb, mint a demográfiai kritériumok alapján járó LÉT-pénz (például árvasági segély, ápolási díj, tartósan beteg gyermekek után járó családi pótlék). Feltehetően ezt csak egy, még a mainál is bonyolultabb adminisztrációs rendszer tudná kezelni. Ezt Artner (2014) okkal vetette fel.

Iványi György, Krémer Balázs, Scharle Ágota és Váradi Balázs is. Tulajdonképpen Ferge Zsuzsának is ez a végkövetkeztetése (Ferge 2014), miközben ő több megfontolásból is szimpatizál a kezdeményezőkkel. Ő is elutasítja azonban az FNA kiindulópontját – jelesül azt, hogy a segélyezés egyetlen tollvonással történő megszüntetése legyen az anyagi fedezete a LÉT-nek. Ezt írja: „Először a mai segélyrendszert muszáj javítani. Addig nem lehet a tehetetlenségbe süppedt, a civilizációs normákat lassan teljesen elveszítő szegényeket mai helyzetükből kirángatni. Ez nem várhat addig, míg beérnek az alapjövedelem feltételei.” Nem meglepő módon, elutasítással fogadták ezt az FNA-javaslatot a radikális bal- és jobboldali értelmiségi mozgalmak emblemikus képviselői is. Ők ugyanis csak olyan FNA-val értenének egyet, ami céljait és ideológiáját tekintve túlmutatna a kapitalizmuson, összegét pedig úgy állapítanák meg, hogy az meghaladja a létminimum szintjét, s ezáltal valódi alternatíva lenne mindenki számára a „bérrabszolgáság” világából való kilépés.¹⁹

Az FNA Magyarországra adaptált koncepcióját elsőként nagyobb terjedelemben, átfo-gó módon bíráló cikkünkkel Csillag–Mihályi (2014a)²⁰ kisebb vihart kavartunk. Írásunk bíráló – és az ő listájuk hosszabb, mint a velünk egyetértőké – azt vetették a szemünkre, hogy nem ismerjük fel és nem ismerjük el: hazánkban tömeges a szegénység, s a tömeges szegénységet már nem lehet a hagyományos eszközökkel orvosolni. Ezt a bírálatot nem fogadjuk el. Előljáróban szeretnénk leszögezni: a szociális biztonságot és a társadalmi szoli-daritást mi is egyetemes értéknek tekintjük. Úgy véljük, nagyon sok mindent haladékta-lanul kell és lehet a szegénység enyhítéséért, kilátástalansága ellen tenni. Egy percig sem gondoljuk, hogy a szegények buták és/vagy lusták, akik ezért megérdemlik balsorsukat. Ám azt sem hisszük, hogy léteznek csodafegyverek a nincstelenség felszámolására, az idősödő társadalom megnövekedett egészségügyi terheinek csökkentésére²¹, a devizahitelek prob-lémáinak megoldására²², a népességcsökkenés megállítására²³ vagy a drága importenergia kiváltására²⁴. Sajnos az elmúlt évek nagy visszhangot kiváltó szakmai és közéleti vitái azt jelzik: az egyes társadalmi problémák elkötelezett hazai kutatói hajlamosak azt hinni, hogy az általuk létfontosságúnak gondolt problémának van egyszerű, egyetlen eszközt alkalmazó megoldása, és ennek érdekében indokolt a fennálló jogi, fiskális és monetáris szabályok, s ezen belül a társadalombiztosítási rendszer, illetve a szociálpolitika totális átrendezése. Kö-rültekintő elemzéssel azonban előre is belátható, hogy ezek az ötletek a gyakorlatban mű-

¹⁹ Lásd Artner (2014) blogbejegyzését és Bogár (2014) cikkét.

²⁰ A vitanyitó és a vitazáró Csillag–Mihályi (2014a, b) cikkeket az *Élet és Irodalom* hasábjain publikáltuk, ahol három hónapon keresztül jelentek meg ezt vitató és/vagy támogató vélemények. Ezzel párhuzamosan folyt a nyilvános vita a Népszabadságban, a Kanadai Magyar Hírlapban, a Pénzügykutató Zrt. által üzemeltetett Hetényi-kör blogján, a Drábik János Alapítvány honlapján (<http://drabikjanos.org/>), valamint a www.szuveren.hu, a www.hvg.hu és a www.vs.hu portálon, továbbá számos tudományos és közéleti-politikai konferencián is. Az elemzésünkben külön hivatkozottakon kívül a fontosabb megszólalások: Balázs (2014); Bitó (2014); Braun (2013, 2014a, 2014b); Csányi (2014); Gébert–Tózsér (2013); Kun (2014); Liskáné Pólya–Tamás (2014); Ludassy (2014); Pályi (2014); Racsmány (2014); Rádai (2014); Seres (2014); Soós (2014).

²¹ 2003-ban Csehák Judit népjóléti miniszter a kötelező ápolásbiztosítás bevezetésével szerette volna megoldani, hogy az idős emberek gyógyításának költsége ne terhelje se az államháztartást, se a családokat. Az előkészítésre a kormány fél évet szánt. (Azután letett a tervről.) Lásd részletesen Mihályi (2003).

²² Saját kritikai állásfoglalásunkat lásd: Csillag–Mihályi (2011).

²³ Erről lásd Mihályi (2012) írását a Kovács Erzsébet által szerkesztett *Nyugdíj és gyermekvállalás* című tanulmánykötetben.

²⁴ Mint erről a sajtó többször is hírt adott, a gravitáció leküzdésén alapuló energiabomba feltalálást ígéri egy sikeres és politikai befolyással bíró, öntudatosan jobboldali nagyvállalkozó, Széles Gábor (<http://www.origo.hu/itthon/20131203-szeles-gabor-a-gravitacio-kikapcsolhato.html>).

ködésképtelenek lennének.²⁵ Ám éppen azért, mert felkészült, tekintéllyel – és esetenként még hivatallal is bíró – szakemberek ígértek a pofonegyszerű megoldást, viszonylag széles támogatói körre találnak. Sajnálatos, hogy most is ez zajlik. A LÉT-csoport tanulmányában szó szerint az áll, hogy a nincstelenség végleges megszüntetése egyszerű, mint a Kolumbusz tojása (*LÉT 2014:4*); s hogy ez nem pusztán elszólás, jelzi: a tanulmány egyik velünk vitatkozó szerzője – *Radnai (2014)* – egy hónappal később is Semmelweis Ignác kézmosás-ötletéhez, a Rubik kockához és Sebes Gusztáv 4–2–4-es futballstratégiájához hasonlította az általuk kidolgozott koncepciót.

Vegyük tehát sorra a jelen tanulmány címében ígért 21 közgazdasági érvünket a feltétel nélküli alapjövedelemmel szemben.

Rossz volt a LÉT-tanulmány időzítése

1. Több szempontból is *rosszkor* jelent meg a Bánfalvi István által vezetett szakértői csoport tanulmánya. A nemzetközi aláírásgyűjtő kampányt lezáró határidő túlságosan közel volt, emiatt a szervezők által eredményesen generált magyar médiakampány a nemzetközi erőfeszítések szempontjából hasznosíthatatlan volt.

Az FNA egyik kiinduló gondolata az, hogy a középosztály meggyőzése érdekében érdemes olyan programot javasolni, amely mindenkinek biztosít egy fix összegű alapjövedelmet, akár szegény, akár gazdag. Ez a lényegét illetően megegyezik a 2. Orbán-kormány rezsicsökkentési kampányának belső logikájával²⁶, amit viszont éppen azok a baloldali közgazdászok és szociológusok bírálják élesen, akik egyébként az FNA támogatói. Ez az időbeli egybeesés kifejezetten szerencsétlen. Mint arra a *Felcsuti és Molnár (2014)* is utalt, a megjelenés túlságosan közel esett a 2014-es országgyűlési választások kampányához, s ezáltal a javaslat „azonnal a rövid távú politikai haszonlesés tárgyává vált mind a jobb-, mind a baloldalon”. Másfelől azonban fontos körülmény, hogy a szerzők szándékosan a választások dátumához igazítva mutatták be javaslatukat, mert indokoltnak és lehetségesnek tartották, hogy az új rendszert már 2015-től (vagyis mindössze félévnnyi előkészítés után) bevezessék. Ez elméletileg is, és gyakorlatilag is lehetetlen. De nem is lenne célszerű életformaváltást hordozó megoldásokat „villámháborús” módszerekkel „ledobni az égből”. Ebben is Ferge Zsuzsának van igaza, aki okkal említette meg, hogy „a fülkeforradalom megmutatta, milyen irtatlan káoszhoz és pazarláshoz vezet a közigazgatási és intézményátalakító radikalizmus. A helyi vagy kisebbségi kísérletek, a tapogatózás, a fokozatosság, számtalan elő-, követő- és utóvizsgálat nem a gyengeség vagy határozatlanság, hanem a bölcsesség jelei” (*Ferge 2014*). Végeredményben azonban elmondható, hogy a LÉT-javaslat nem vált a 2014-es választási kampányban nagyjelentőségű kampánytémává.

2. Ám tételezzük fel mégis, hogy a nincstelenség megszüntetése tényleg olyan egyszerű, mint Kolumbusz tojása, és a szakértők többsége nem talál hibát a 75–50–25 ezer forintos lét-pénz javaslatban, tehát a terv jó és megvalósítható. A mi véleményünk szerint még ebben az esetben sem lenne helyénvaló, hogy ezt a forradalmi, unortodox átalakítást azon a Magyarországon próbálja ki az Európai Unió és a nagyvilág, amely a múlt századból 40

²⁵ Van erre egy szellemes angol közmondás: „For every complex problem, there is an answer that is clear, simple, and wrong.”

²⁶ Aki gazdagabb, az több energiát is fogyaszt, vagyis nagyobb haszna származik a rezsicsökkenésből (Tokfalvi 2014).

évet már rááldozott egy szociális kísérletre. Magyarország, ha nem is a saját akaratából, de kipróbálta a szocializmust. Az önmagában méltányolható cél, hogy 37 százalékkal növeljük az ország legszegényebb 1/10-ének a jövedelmét, de nem elégséges ok arra, hogy egész Magyarországot átváltoztassuk kísérleti laboratóriummá. Egyetértünk Tallián Miklóssal: ha a javaslat tényleg olyan jó, akkor azt előbb *bizonyítsák be mások* – először is a nálunk gazdagabb országok (Tallián 2014).³ Amit az előző pontban állítottunk, nem pusztán időzítési vagy kockázatvállalási kérdéstről van szó, mint azt Radnai (2014) állítja. Ha Magyarország nagyon *eltérő paraméterekkel* kezdi működtetni adórendszerét, költségvetési és szociális politikáját, mint szomszédjai és versenytársai, akkor annak elkerülhetetlen negatív következményei vannak. Erre jó példa, ami az elmúlt években történt. Az egymást követő magyar kormányok – részben értelmes megfontolások, részben az olcsó népszerűség hajhászása okán – drasztikusan levitték a társasági nyereségadó kulcsát, ámde kénytelenek voltak az égbe emelni az általános forgalmi adót. Ennek az lett a következménye, hogy csökkent vagy talán meg is szűnt a nyereségadóval történő manipuláció, viszont drámaian megnőtt az áfacsalás. Az Európai Unió egységes piacán nem lehet büntetlenül unortodox kísérletekkel próbálkozni.

Rossz a LÉT-csoport diagnózisa

4. A társadalom most tapasztalható, végletes két vagy három részre szakadására nem a rendszerváltás, a kapitalizmus hazai formája, vagy a világkapitalizmus magyarországi előreszaladása miatt került sor, hanem az Orbán-rendszer célzatos, híveit jövedelemhez és vagyonhoz juttató jellegzetességei miatt. Ha megvizsgáljuk az államháztartás egyensúlyának a helyreállítására 2006 és 2010 között végrehajtott stabilizációnak a jövedelmek eloszlására, a Gini-mutatóval mért egyenlőtlenségek alakulására gyakorolt *időbeli* hatásait (1. táblázat), akkor világos, hogy Magyarországon a rendszerváltás első évtizedében csak lassan nőtt, a második évtizedben pedig mérséklődött az egyenlőtlenség.²⁷

1. táblázat

Gini-koefficiensek néhány EU-tagországban, 1980–2010

Ország	1980	1985	1990	1995	2000	2005	2010
Ausztria	0,227	0,227	0,252	0,277	0,257	0,273	0,272
Németország	0,244	0,265	0,258	0,270	0,266	0,289	0,321
Görögország	0,349	0,349	0,349	0,349	0,330	0,331	0,320
Portugália	0,330	0,330	0,330	0,360	0,360	0,380	0,330
Magyarország			0,283	0,320	0,292	0,289	0,254
Lengyelország		0,271	0,274	0,318	0,289	0,376	0,331
Csehország			0,207	0,259	0,268	0,277	0,266
Szlovénia			0,250	0,250	0,249	0,260	n. a.

Forrás: Bastagli és szerzőtársai (2012)

²⁷ Ebben az időszakban az egyenlőtlenségi és szegénységi mutatók általában is csökkentek, illetve stagnáltak (Tárki-Budapest Intézet 2012).

Történt mindez úgy, hogy 2006-ban elindult a kényszerű stabilizáció, 2008-ban pedig beütött a nemzetközi pénzügyi válság. Ez ékes cáfolata a LÉT-javaslat szerzői által képviselt álláspontnak, miszerint azért szükséges javaslatuk elfogadása és bevezetése, mert a globalizált világban elkerülhetetlen, mintegy vasszükségyszerűséggel bekövetkező jelenség a társadalmi különbségek növekedése.

Másfelől kétségtelen, hogy a legszegényebb emberek (az alsó két decilis) relatív helyzete már a 70-es évek végétől – vagyis jóval a rendszerváltást megelőző időszakról kezdve – romlott (2. táblázat). Feltételezhető, hogy a már említett két társadalmi „sokknak” ez is a fő magyarázata.

2. táblázat

**Az egy főre jutó jövedelmek átlagjövedelemhez mért aránya jövedelmi tizedenként
(átlagjövedelem = 100,0)**

	1967	1977	1987	1995	2004
1. tizedbe tartozók jövedelme	32,1	↑49,1	↓44,7	↓33,1	↑33,6
2. tizedbe tartozók jövedelme	46,9	↑68,0	↓60,1	↓50,3	↓48,9

Megjegyzés: ↑ Egyenlőtlenség csökken; ↓ Egyenlőtlenség nő

Forrás: Éltető–Havasi (2009)

5. Mindennek ellenére, miként egy helyen a szerzők maguk is elismerik (LÉT 2014:65), Magyarországon a jövedelem-egyenlőtlenségek *szintje* nemzetközi mértékkel mérve ma sem kirívó, hanem inkább közepesnek mondható.²⁸ Ez azért van így, mert a szocializmusból örökölt nagy jövedelemredistribúciós rendszerek – elsősorban a nyugdíj és a családi pótlék – még mindig elég jól működnek a mélyszegénység enyhítése tekintetében. Ennek köszönhető, hogy az OECD az adózás és a pénzbeli transzferek figyelembe vételével számolt relatív szegénységi indexe²⁹ vagy a Gini-mutató Magyarország számára kedvező képet mutat. Ezt azért is fontos hangsúlyozni, mert például a Szovjetunió legtöbb utódállamában ezek a redistribúciós rendszerek a hiperinfláció következtében összeomlottak, ráadásul tartós és magas szintű munkanélküliség alakult ki. Lehet, hogy előbb-utóbb a magyar nyugdíjrendszer is össze fog omlani, az pedig egészen biztos, hogy a jelenlegi 80% feletti helyettesítési ráta³⁰ hosszú távon nem tartható fenn – de itt még nem tartunk. Az egyenlőtlenségek szempontjából hazánk számára hatalmas előny, hogy a népesség etnikailag, nyelvileg, vallásilag és kulturálisan is homogén – összehasonlítva mondjuk az Egyesült Államokkal, Németországgal vagy Franciaországgal. Mint köztudott, ezekben

²⁸ Az OECD-országok mintájára már utaltunk, ahol a relatív jövedelmi szegénység szintje a mediánjövedelem 50%-ában van megállapítva. A magyarországi egyenlőtlenségek világviszonylatban történő összehasonlító elemzését lásd: Madár (2014).

²⁹ Ez a mutató az adózás és a jövedelemtranszferek után fennmaradó szegénységet a mediánjövedelem 50%-a alatti népesség arányával számszerűsíti, figyelembe véve a tényleges családnagyság módosító hatását is.

³⁰ Ez azt jelenti, hogy napjainkban az újonnan nyugdíjba vonulók (nettó) nyugdíja átlagosan az utolsó nettó kereset 80%-ának felel meg. A hvg.hu Kovács Erzsébet nyugdíjszakértő véleményét idézi (http://hvg.hu/gazdasag/20120920_Az_isten_penzet_is_elkothetjuk_nyugdijra).

az országokban a szegénység etnikailag is, a népesség bőrszíne szerint is koncentrált.³¹ (A romák helyzetére még visszatérünk.)

Abban a feltételezésben már lehet némi igazság, hogy a magyar statisztikát a sokkal fejlettebb EU-tagországokhoz képest jobban eltorzítják az illegális jövedelmek, a kis- és középvállalkozásoknál a tulajdonos-menedzser javára költségként elszámolt fogyasztási kiadások³², de azokhoz az országokhoz képest, amelyekkel egy súlycsoportban vagyunk – mondjuk a viseigrádi négyek –, még ez sem biztos, hogy igaz. Az már inkább vélelmezhető állítás, hogy a vagyoni egyenlőtlenségek tekintetében az összeurópai összehasonlításban³³ Magyarország sokkal rosszabbul áll, azonban a LÉT-pénzek bevezetése ezt közvetlenül nem befolyásolná. A mindenki számára feltétel nélkül biztosított 25–50–75 ezer forintos létpénz nyilván nem lenne elegendő ahhoz, hogy a 9 deprivációs mutató között szereplő 4 vagyoni indikátor (autó, színes televízió, mobiltelefon, mosógép) tekintetében belátható időn belül lényeges kiegyenlítődésként történjen.

6. Az egyenlőtlenség és ezért a szegénység is – definíció szerint – *relatív* kategória. Egy arány, egy viszony kifejezése. Ebből a szempontból elvileg mindegy, hogy országon belüli vagy országok közötti összehasonlításról van szó. A gyakorlatban azonban ez nem egészen így van. A rendszerváltás előtt Magyarország a szocialista tábor része volt. Akkor – sors-társainkhoz képest – a magyar életszínvonal inkább magasnak tűnt, és még a szegényebb magyaroknak is jobb volt a sorsuk, mint mondjuk a szegény románoknak. A rendszerváltás óta megváltozott az összehasonlítási alap: Ausztriához, Németországhoz és általában az Európai Unióhoz mérjük magunkat. Az átlagot is, a legszegényebbek helyzetét is. A viszonylagosság az életkor dimenziója mentén is érvényes. Miután a magyar nyugdíjrendszer egyelőre jól működik, ezért az öregkori szegénység nem szembeötlő, ezzel szemben viszont a gyermekszegénység igen.³⁴

Éppen azért, mert a szegénység relatív, felelőtlen vállalás azt ígérni, hogy a jövőben lényegesen csökkenni fog azok aránya, akik saját értékelésük szerint csak „nehézségek árán” tudják fedezni szükséges kiadásait.³⁵ A bibliai átok („orcád verejtékével egyed a te kenyeredet”) nagyon mély történetfilozófiai igazságot fejez ki. Ilyen a kapitalista társadalom. Elgondolható persze egy kommunista társadalom is, amely túllép ezeken a korlátokon – Marx éppen ezt tette –, de akkor helyesebb lett volna a LÉT szerzőinek e tekintetben világosan állást foglalni.³⁶ Az emberek, ha megkérdézik őket, Amerikában és Svédországban is azt mondják: gürcölnek, hogy többet keressenek, és spórolnak a kiadásokkal.

³¹ Az Egyesült Államokban a 80-as évek eleje óta a népesség körülbelül 15%-a él a hivatalos szegénységi küszöb alatt, és csak nagyon kismértékű e téren a trendszerű csökkenés. Az átlag ma is 15%. Ugyanakkor a spanyol ajkúak körében jelenleg 27%, a feketék körében 28% a szegénységi küszöb alatt élők aránya (Moore–Simon 2000:74). Lásd még: *Poverty in the United States* (http://en.wikipedia.org/wiki/Poverty_in_the_United_States).

³² Lásd: Krémer (2014). A problémáról részletesen lásd: Csillag–Mihályi (2006:28–33).

³³ Felcsuti–Molnár (2014).

³⁴ Ez pusztán statisztikai tény, nem oksági összefüggés. Részben annak következménye, hogy a családi pótlék nominális értéke 2008 óta nem változott (Tárki 2013:45–46).

³⁵ A LÉT tanulmány szerint a lakosság 26%-a él olyan háztartásban, ahol a háztartásfő bevallása szerint a szükséges kiadásait csak „nagy nehézségek árán” tudják fedezni, további 31%-a a lakoságnak olyan háztartás tagja, ahol „nehézségek árán” tudják a kiadásait fedezni (LÉT 2014:66).

³⁶ A tanulmányban egyetlen alkalommal sem történik hivatkozás Marxra, a kommunizmusra vagy a szocializmusra, sőt a szerzők nyomatékkal hangsúlyozzák, hogy modelljükkel azok támogatására is számítanak, akik célja egy „jól funkcionáló kapitalista társadalom” (LÉT 2014:79).

Mély, az evolúció logikájával is összefüggő okai vannak a társadalmi egyenlőtlenségek folyamatos újratermelődésének. Semmi sem alapozza meg azt az állítást, hogy a LÉT elfogadásával az egyenlőtlenség újratermelődése ne következne be. Most csak két példát említünk. Az egyik az elhízás, az egészségi állapotot súlyosan veszélyeztető túlsúly. Ezt ma népbetegségnek tekintjük, ami – világszerte – elsősorban a legszegényebb társadalmi rétegeket sújtja. Paradox módon ezt a jövedelmek növekedése és az árarányok változása okozza, Amerikában is, nálunk is. Száz évvel ezelőtt a kövérség még a jólét szimbóluma volt! A másik fontos egyenlőtlenségnövelő tényező a párcapcsolatok alakulása. Általános tapasztalat – amit Amerikában igen alapos statisztikai felmérések is bizonyítanak³⁷ –, hogy a diplomás férfiak egyre nagyobb arányban diplomás nőkkel kötik össze sorsukat, ami azután a családon belül az egy főre jutó jövedelmet és vagyont aránytalanul megnöveli. Ez a folyamat nálunk talán még nem szembeötlő, de bizonyosan efelé haladunk.

7. A szerzők legfőbb érve rendszerkritika szintű, nem speciálisan magyar vonatkozású: „a munkaerőpiac tendenciaszerűen szűkül, ahonnan a lakosság nagy és növekvő arányban szorul ki”³⁸. Bár ez a gondolatmenet a 19. század elejétől kezdve újra meg újra felvetődött, s az irodalma könyvtárnyi, ettől még nem lesz helyes. A 19. század első éveiben Angliában a csipke- és harisnyakészítő iparágban, majd pedig a posztónyírók és pamutszövők között terjedt el az a hiedelem, hogy a gépek kiszorítják a munkásokat a gyárakból, s ennek a leghatásosabb ellenszere a géprombolás. Ezek a lázadók voltak az úgynevezett ludditák. Ugyanez a meggondolás évtizedekkel később a marxista politikai gazdaságtan elméletében a tőke szerves összetételének (C/V) feltartóztathatatlan emelkedése formájában jelent meg. Eszerint a termelési eszközökbe fektetett tőke egyre növekszik, miközben a munkabér kifizetésére használt tőke folyamatosan csökken.

Az elmúlt évtizedekben kicsit más formában számos nyugat-európai országban a hivatalos gazdaságpolitika szintjére emelkedett e posztulátum: a társadalmilag szükséges élőmunka össz mennyisége adott³⁹; ha csökkenteni akarjuk a munkanélküliséget, akkor rövidíteni kell a munkaidőt. Franciaországban ennek a koncepciónak a nevében vezetették be 2000-ben nagy dérrrel-dúrral a 35 órás munkahetet. Ettől azonban a francia munkanélküliség nem csökkent, és a gazdaság versenyképessége sem nőtt. De nagyobb baj sem lett belőle.⁴⁰ Magyarországon – kimondatlanul – ez a meggondolás volt annak a politikának az alapja, amely 1968 után bevezette a hároméves gyst, majd pedig 1989 után kifejezetten támogatta a rokkantnyugdíjazást és a korai nyugdíjba vonulást. Mindkettő máig tartó nagy bajok forrása lett.

Meglepő módon ezt a téves szillogizmust az FNA-ról folytatott vitában még azok is átvették, akik egyébként velünk értettek egyet. „A technológiai fejlődés megállíthatatlan, s lassan kiszorít a munka világából mindenkit, aki nem képes/alkalmas/felkészült arra, hogy gépeink teljesítményéhez valamit hozzátegyen” (Iványi 2014). Hasonlóképpen érvelt F. Liska (2014) is. Ha a „Modern idők” – Chaplin filmjének gyári világa – lebeg a szemünk előtt, ahol az ember-robotokat a géprobotok és az automatizált termelés váltja

³⁷ US National Marriage Project, 2011 Annual Report.

³⁸ LÉT (2014:10); lásd még: Hegyi (2013).

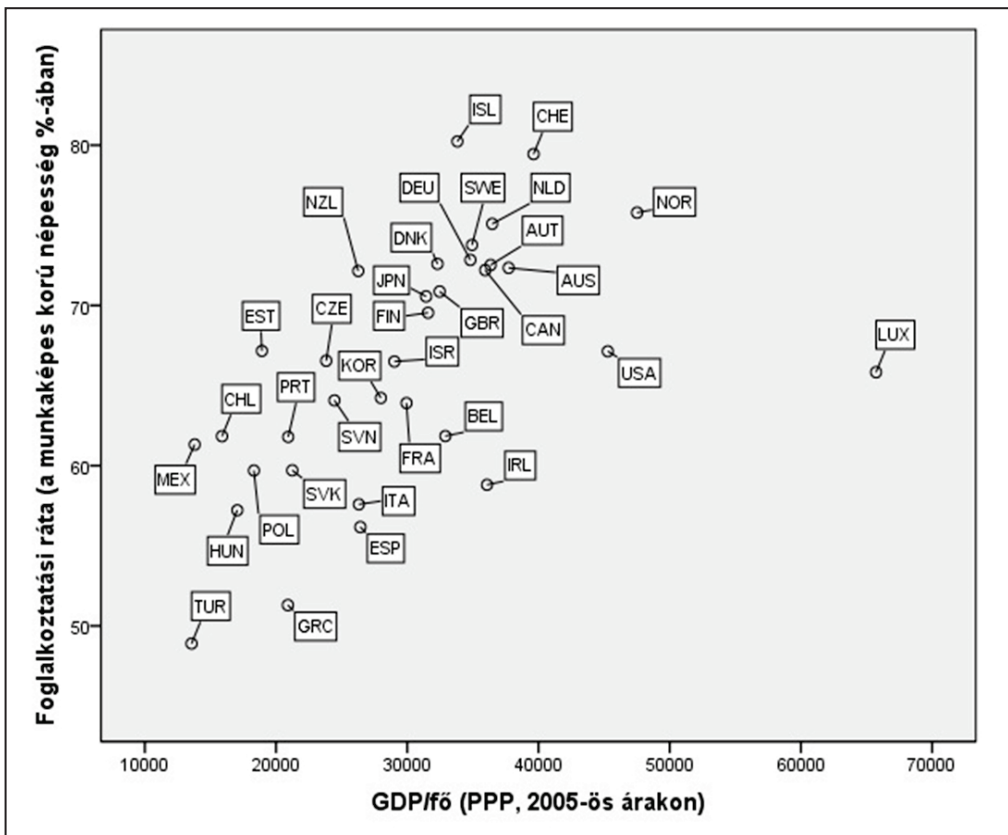
³⁹ Angolul ezt a közgazdasági babonát a lump of labour fallacy kifejezéssel szokták emlegetni. Magyarul: a munkalehetőségek oszthatatlanságának téveszméje (Cseres-Gergely 2013).

⁴⁰ Már csak azért sem, mert kezdettől fogva sem volt minden ágazatra kötelező, s később mindenféle módon felvizezték az eleinte szigorúnak gondolt szabályozást.

fel, akkor persze van igazság az érvelésben. De a modern világ nem a gyáripar és az „újraiparosítás” vízióját – akarjuk mondani: rémálmát – hozta, hanem a növekvő szabadidő és a növekvő szolgáltatások összefonódását. A számok, a statisztikák sem igazolják ezt a történelmi pesszimizmust. Míg 1960-ban az OECD-országokban a 25–64 éves népesség 64 százaléka dolgozott, 50 évvel később már 71 százaléka. Mindez elsősorban a szolgáltatások gyakorlatilag kielégíthetetlen keresletével magyarázható.⁴¹ Sőt, ha megnézzük a gazdasági fejlettség és a foglalkoztatás összefüggését, azt látjuk, hogy minél fejlettebb egy ország, annál magasabb a foglalkoztatási ráta (1. ábra). Ha a „LÉT” csoportnak igaza lenne, akkor éppen fordított lenne az összefüggés.

1. ábra

A foglalkoztatás és a gazdasági fejlettség kapcsolata az OECD-országokban, 2012

Forrás: OECD

⁴¹ Scharle–Váradi (2013).

Annak, hogy nálunk az elmúlt két évtizedben jelentősen csökkent a foglalkoztatottság, sajátos okai vannak. Legelőször is maga a rendszerváltás sokkja⁴², ezen belül pedig a mezőgazdaság ennél is korábban megindult és máig tartó hanyatlása.⁴³ Logikai hiba a tömeges munkanélküliséget (más vitákban az inflációt vagy a közbiztonság romlását) a rendszerváltás számlájára írni, mint ahogyan a LÉT-tanulmány szerzői is teszik. Éppen fordítva áll a logikai sorrend: nem a demokrácia és a piacgazdaság váltotta ki a gondokat, hanem az utóbbiak kényszerítették ki a rendszerváltást. Ámde súlyos szakmapolitikai hiba volt a rendszerváltás – és ezen belül a privatizáció – veszteseit nagyvonalúan korai nyugdíjba vonulási lehetőséggel kárpótolni, az aktívak közül az inaktívak állományába helyezni, mert a rövid távon kedvező intézkedések hosszú távon bénítóan hatottak. Jobb lett volna – miként az például Csehországban történt – a legális munkaerőpiacról kiszorult, alacsony termelékenységű munkavállalókat és potenciális foglalkoztatóikat bérpótlékkal, közlekedési támogatással, adókedvezménnyel és hasonlókkal abban segíteni, hogy minden erőfeszítésükkel állást vagy vállalkozási lehetőséget keressenek, illetve találjanak. Ha ezek a százazrek külföldre mentek volna dolgozni, az is sokkal jobb megoldás lett volna. Bár rövid távon a foglalkoztatást segítette, közép- és hosszú távon különösen kontraproduktív volt az a szabályozás, amely engedte, sőt ösztönözte a nyugdíj melletti munkavállalást. Így a későbbi pluszkereset reményében sokan tulajdonképpen örömmel hozták meg a nyugdíjba vonulásra vonatkozó, gyakorlatilag visszavonhatatlan döntést.

Annak is speciális okai vannak, hogy az elmúlt négy évben le-fel hullámoztak a foglalkoztatási mutatók (önkéntes és kényszerű korai nyugdíjba vonulás, közmunka, külföldi munkavállalók beszámítása a hazai statisztikába stb.).

8. A LÉT-program szerzőinek a diagnózisa azért is hibás, mert szemléletük alapvetően *statikus*. Igaz, éppen az előző pontban tértünk ki arra a téves, de mégis a jövőbeli fejlődés egyik lehetséges irányának a következményeivel számoló érvelésükre, ami a „munka kiváltságából” eredezteti a LÉT-program létjogosultságát. Nevezetesen azt, hogy akiknek nincs és nem is lesz módjuk munkához és munkajövedelemhez jutni, azok számára is nyíljék meg az emberhez méltó minimális körülmények elérhetősége. Ez a jövőbe látás látszólag ugyan dinamikus szemléletet tükröz, mégsem abból indul ki, hogy a gazdasági növekedés ütemének gyorsulásával, a növekedés akadályát képező politikai, igazgatási viszonyok és intézmények megszűnésével, egy növekedésbarát környezet megteremtésével a nyomor, a szegénység kilátástalansága is enyhül, és arra is teremődnek források, hogy fokozatosan a legalul lévők emberi viszonyok közé kerülése is végbe menjen. Egyebek mellett azért, mert a felső 3–5 decilis gyarapodása keresletet teremt olyan szolgáltatások iránt, amelynek a nyújtására a népesség jövedelem szerint alsó két tizede is képes és hajlandó, ami nemcsak a foglalkoztatottságot növeli, de a szegénység relatív mértékét is csökkenteni képes.

A statikus és a dinamikus megközelítés közötti különbség hiánya magyarázza a gazdasági növekedés legfontosabb tényezőinek a lebecsülését a program alkotóinak irányvételében. Ha nem azon gondolkozunk, hogyan lehet az osztársadalmi gyarapodás feltételeit megteremteni, hanem a ma meglévőt akarjuk gyökeresen másképp elosztani, akkor – az elmúlt évtizedek tapasztalatai szerint – óhatatlanul a túlelosztás csapdájába

⁴² Erről a legátfogóbb képet Köllő (2009) monográfiájából kaphat az olvasó. Lásd még: Mihályi (2008a:42–47).

⁴³ 1960 = 100 bázison számolva a mezőgazdasági termékek termelése 1982-ben érte el a maximumot (182), attól kezdve lényegében folyamatosan hanyatlott; 2012-ben az index 126-on állt.

esünk. Az azonnali eredmény eléréshez szükséges elosztás arányai ugyanis mindig kiáltó ellentmondásban lesznek az éppen rendelkezésre álló források mennyiségével, s ez létrehozza a deficit, majd az adósságcsapda ördögi körét.⁴⁴ Bár első hallásra nem tűnik meggyőzőnek, egyszerű számítással bebizonyítható, hogy jobb dolog szegénynek lenni egy gazdag országban, mint gazdagnak lenni egy szegény országban.⁴⁵ Ha ez nem így lenne, akkor nem vándorolnának ki tömegesen a szegény ország gazdagabb családjainak gyermekei a fejlett országokba.⁴⁶ A növekedés a legjobb szociálpolitika.

9. Mint az elmúlt négy év belpolitikai fejleményei is mutatták, mára a *roma-kérdés* a közhangulatot és a választási eredményeket is jelentősen befolyásoló üggyé vált. Erről a LÉT-anyag csak általánosságokban ejt szót⁴⁷, aminek az a legfőbb oka, hogy a LÉT-konceptió logikájába nem illeszthető bele 600–800 ezer roma polgártársunk speciális problémája. Pedig más forrásokból meglehetősen pontossággal tudni lehet, hogy a cigányságról igenis elmondható: helyzetük a rendszerváltás óta folyamatosan romlik, és ami még ennél is fontosabb, közöttük a mélyszegénység aránya 6-7-szer nagyobb lehet, mint a nem-roma népesség körében.⁴⁸

Rossz a célkitűzés

10. A rendszer kidolgozói korrekt módon már a tanulmány elején kijelentik, hogy az FNA nem gyógyír, nem panacea a magyar társadalom minden bajára, és nem helyettesíti a további szakmai programokat. Ez rendben is van. Ám Krémer Balázssal egyetértve mi is úgy látjuk, hogy összességében még ez a „nem-panacea program” is sokkal nagyobb jövedelemátrendezést kíván, mint amennyit a legszegényebb rétegek megsegítése önmagában indokolna.

Értjük, hogy a társadalmi elfogadás érdekében javasolják, hogy inkább kapjon mindenki 50 ezer forintot, mint a szegények 30 ezret. Hogy ez a *trükk* a középosztály támogatásának elnyerése érdekében⁴⁹ elfogadható-e, részben mennyiségi kérdés. Az egyszerűség kedvéért számoljunk 1 millió szegénnyel, akik között a romák aránya egyharmad. Ők azok, akikről a középosztály – nemcsak nálunk, sok más országban is – sajnálná a saját adóforintjait. Ha mindenki kap LÉT-pénzt, az havi szinten, durva közelítéssel

$$10 \text{ millió} \times 50 \text{ ezer} = 500 \text{ milliárd}$$

⁴⁴ Csillag (2013); Mihályi (2013a).

⁴⁵ Rodrik (2013) számításai szerint egy nagyon szegény afrikai országban a legfelső 5% vásárlóerő-paritáson számolt egy főre jutó átlagjövedelme csak körülbelül egynegyede a Norvégiában élő népesség legalsó 5%-ára jutó átlagjövedelemnek. Ez azért van így, mert az országok közötti jövedelemkülönbségek sokkal nagyobbak, mint az egyes országokon belüli különbségek.

⁴⁶ Mihályi (2013b).

⁴⁷ LÉT (2014:46, 79).

⁴⁸ A Társi 2010-es jelentése szerint 2009-ben a mediánjövedelem 60%-ában meghatározott szegénységi küszöb mellett mért relatív jövedelmi szegénység a romák körében 70,0% volt, szemben a nem-romák körében mért 10,6%-os aránnyal. Kertesi Gábor egyik friss nyilatkozata szerint (Népszabadság, 2014. márc. 14.) az alsó két decilisben a romák aránya 35–40%, szemben a teljes népességben elfoglalt körülbelül 8%-os aránnyal.

⁴⁹ Erre a szerzők által egyértelműen nem megfogalmazott trükkre Felcsuti és Molnár (2014) cikke hívta fel a figyelmet. Ők ezt a „trükköt” a medián-szavazó viselkedésére vonatkozó elméletek alapján indokoltnak is tartják.

forintot jelent. Ha csak a szegények kapnának LÉT-pénzt, viszont a romáknak dupla pénz járna, mert túlnyomó többségük sokkal inkább rászorul (lásd a 9. pontot), akkor ennek a két szempont szerint célzott szegénységi programnak az 1 havi költsége

$$666 \text{ ezer} \times 30 \text{ ezer} + 333 \text{ ezer} \times 60 \text{ ezer} = 40 \text{ milliárd}$$

forint lenne. Vagyis a két megoldás közötti különbség havi 460 milliárd, azaz évi 5520 milliárd forint. Ez a nagyságrend kezelhetetlen. Már csak ezért sem lehet elfogadni, hogy a középosztály megnyerése érdekében az FNA-t előnyben részesítse a rászorultsági elven nyugvó támogatáspolitikával szemben.

11. Megvilágító erejű újítása volt Kornai Jánosnak a „koraszülött jóléti állam” fogalmának bevezetése, mellyel egy csapásra érthetővé tette, miként akadályozza a magyar gazdaság növekedését a nálunk sokkal gazdagabb országokból átvett – amúgy indokoltan tűnő – szociális normák, elvárások és intézmények átültetése (Kornai 1992). Megítélésünk szerint a LÉT bevezetése még tovább rontana a ma sem fenntartható, egyensúlyhiányos helyzetet, és egyenesen „koraszülött rosszléti államot” teremtené. A magyar gazdaság fejlődése újra visszazökkenne arra a történelmi útra, amelyik meghatározta Magyarország társadalmi fejlődését a 20. század második felében. A mögöttünk hagyott félévszázadot is az jellemezte, hogy a jövedelmek állami újraelosztásának a mértéke messze meghaladta az átalakuló közép- és kelet-európai versenytársainknál kialakult szintet. Ez az újraelosztás történelmileg kialakult szerzett jogokként akadályozta a valóban rászorult szegények és elesettek javára történő változásokat éppúgy, mint a jobb célzásból és az ellenőrzött felhasználásból eredő takarékoskodást az adófizetők pénzével. Ennek lett a következménye, hogy az adófizetőt, illetve a szolgáltatások megrendelőjeként a fogyasztót egyetlen politikai véleményalkotó sem becsülte sokra. Azok helyett, akik számára a járadékot szánták, egyre fontosabbá vált a járadékfizetést szervező, a járadékokat elosztó „járadékoltatók”⁵⁰ érdeke, illetve a hatalmas mechanizmus, ami a jóléti állam igazgatási szöveteként jelenti. Hasonló történelmi lépést jelentene a LÉT. Jól jelzi, hogy a magyar történelmi útfüggőség a jövedelmek és vagyonok újraosztása és a járadékoltatás átfogó mechanizmusai által kijelölten van hozzácementezve a mindent átfogó államhoz, az állami újraelosztáshoz.

12. Nyilvánvaló, és ezt a projekt bemutatóján Ferge Zsuzsa és Surányi György is szóvá tette, hogy a *nettó minimálbér* jelenlegi szintje mellett az FNA, az állampolgári jogon járó LÉT-pénz ellenőztönzést jelent a munkavállalásra, ezért a közeljövőben semmiképpen sem lehet bevezetni – csak majd akkor, ha a termelékenység magasabb szintje lehetővé teszi a minimálbérek jelentős emelését.⁵¹

Ha az FNA-t most vezetnék be, akkor a leginkább várható társadalmi reakció nem az lenne, hogy az ország 5–6 millió potenciális munkavállalója hirtelen hanyatt vágja magát és látványos semmittevésbe kezd, mint ahogyan sokan hajlamosak ezt vizionálni. Inkább az történne – és erre a javaslat készítői maguk is tettek pár mondatos utalást –, hogy a keveset kereső, pályakezdő és/vagy pályájuk végén járó potenciális munkavállalók jelentős része még inkább a nem nyilvántartott, nem adózó szegemensek felé fordulna. Több időt

⁵⁰ Csillag–Magyar (2012).

⁵¹ Hasonlóan érvelt Kósa (2014) és Pogátsa (2014) is.

fognak szentelni a háztájinak, nekiállnak saját házuk, üdülőjük felújításának, többet segítenek felnőtt gyerekeiknek az unokák nevelésében, felsőfokú tanulmányokba fognak és így tovább. Ahogy *Tokfalvi (2014)* szellemesen mondja, sokak számára „az egész úgy működne, mint egy fiatalon megkapott nyugdíj”.⁵² Az aluliskolázottak és a kistelepüléseken lakók körében, ahol a legnagyobb a különbség a hazánkban és a környező országokban tapasztalható foglalkoztatottság szintje között, ahol tehát van tényleges tartalék a foglalkoztatottság és a jövedelem növelésére, az FNA bevezetésével bezárulna a csapda, végleg gettósítanánk őket és gyerekeiket. Ott maradnának, ahonnan valójában el kellene költözniük.⁵³ 13. Az egyik legkiválóbb magyar nyugdíjszakértő, Simonovits András vetette fel, hogy a feltétel nélkül járó, élethossziglani 50 ezer forintos jövedelem hosszú távon a felosztó-kirovó *nyugdíjrendszer*, az úgynevezett I. pillér bevételi oldalát is biztosan erodálni fogja (*Simonovits 2014*). Ennek a rendszernek a biztonságát ugyanis az adja – nem eléggé stabilan, de mégis –, hogy a munkaképes korosztálynak jelenleg érdekében áll minél több legális jövedelmet kimutatni és bevallani, mert a bérre kivetett magasabb nyugdíjárulék 20–30–40 évvel később magasabb nyugdíjat jelent. Ha bevallott jövedelem nélkül is lehet 50 ezer forint minimumnyugdíjat kapni, és ezt a LÉT-pénzt a program ígérete szerint a jövőben folyamatosan indexálni fogják a megélhetési költségek, illetve a bérek emelkedésének arányában, akkor még a mainál is sokkal inkább megéri majd teljesen feketén vagy színlelt módon, minimálbéresként dolgozni.

14. Mint *Ferge (2014)* helyesen megállapította, az FNA „a segélyrendszert nem javítani akarja, hanem megszüntetni”. A LÉT-pénz döntő arányú forrása az, hogy az 50 ezer forintnál kisebb értékű havi támogatások megszűnnek, vagyis „csak” annyi történik, hogy a szociális támogatásokat a korábbihoz képest más elvek és arányok szerint osztják szét. „*Pénz az ablakban*” – ahogy a kártyások mondják. Ez nagyon is vitatható megoldás. Egy demokratikus piacgazdaságban az állam pénzügyi újraelosztó tevékenységét a részcélok indokolják, és nem általános jóléti elvek. Azért kell és helyes is adót szedni, hogy egyes, jól meghatározható célokat ebből a pénzből lehessen finanszírozni. Így – például – a megszüntetésre javasolt gyed/gyes célja a gyermekvállalás serkentése, a rokkantsági ellátások célja a baleset vagy betegség miatt megváltozott egészségi állapotú egyének segítése, a közmunkaprogramok célja a munka világába való visszatérés segítése. Abban biztosan van igazság, hogy jelenleg a támogatási formák száma túlzott⁵⁴, de ez még nem ok arra, hogy az átláthatatlan fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntsük. Ha a jelenlegi programok közül bármelyikekről is úgy gondoljuk, hogy nem érik el céljukat (például a közmunka biztosan ilyen⁵⁵), akkor ezeket le kell állítani, de azt nem lehet mondani, hogy az így megspórolt közpénz valamilyen új célra minden további nélkül kiosztható. Az is nyilvánvaló, hogy a megélhetési költségek az országon belül, településtípusokként is eltérnek. Ha a LÉT-pénz eleve kisebb, mint a létminimum, akkor ez különösen fontos. Ezért volt és van értelme

⁵² A LÉT tanulmány 1. számú Melléklete ezt szinte szó szerint ki is mondja (LÉT 2014:83).

⁵³ Erre *Ferge (2014)* is rámutatott: „Nem lázadnának, nem reménykednek és nem igyekeznek – mert mindez úgylátástalan lenne.” A szociológus *Krémer Balázs* pedig – arra utalva, hogy a 300 milliós Egyesült Államokban nem tétel az indián őslakosok megmaradt százazatainak eltartása – így fogalmazott: „Egy ország 1/3-át nem lehet rezervátummá alakítani.”

⁵⁴ Egy kormányközeli szakértő becslése szerint 2011-ben 147 fajta ellátás- és segélyforma működött egymás mellett (*Népszabadság, 2014. márc. 22.*)

⁵⁵ *Mihályi (2008c).*

annak, hogy a segítyezésnél a szociális szempontok érvényre juttatásáért részben a helyi önkormányzatok legyenek felelősek.⁵⁶ Számos összehasonlító tanulmány bizonyította⁵⁶, hogy az ország versenyképessége érdekében körülbelül 10 százalékponttal csökkenteni kell a közkiadások GDP-hez viszonyított arányát, legalább 5 ponttal növelni kell a beruházások részarányát a fogyasztással szemben – és ezen *megszorítás* nagyobbik részét – tetszik, nem tetszik – a jóléti szférára kell ráterhelni. Ugyanilyen megfontolások miatt nem lenne helyes a mostani kormány nyilvánvalóan felesleges kiadási tételeire (államosítások, stadionépítések, PR-kampányok stb.) úgy tekinteni, mint szabad költségvetési pénzekre, amelyekből kipótolható a kiadási oldalon tervezett LÉT-pénzek és a szociális kiadások megspórolása után várható bevételek közötti 353 milliárd forintos költségvetési lyuk (*LÉT 2014:59*). Már csak azért is téves a javaslatnak ez a része, mert a szóba hozott kiadások többsége az Európai Uniótól származó pénzből megvalósuló beruházás, és nem folyó költségvetési kiadásokra használható: tehát átcsoportosítható forrás. Bármiképpen dicsekszik is a mostani kormány a 3 százalék alá szorított deficittel, ez még mindig azt jelenti, hogy a költségvetésnek hiánya van, és emiatt folyamatosan nő az állam eladósodottsága.

Miután nincs módunk tételeken ellenőrizni a LÉT-programot megalapozó számításokat, elfogadjuk, hogy az átcsoportosítások után mindössze 353 milliárdos *költségvetési lyuk* marad, ami a teljes program 6%-a, a 2015-ös GDP-nek pedig 1,2%-a. Ez önmagában véve kezelhetőnek látszik. Ha azonban azt is bekalkuláljuk, hogy az EU tagországainak a Stabilitási és Növekedési Egyezmény megszigorítása miatt a GDP 60%-át meghaladó államadósságot húsz év alatt le kell építeni, akkor még ennyi többlet-hiány sem elfogadható. A 80% körüli szintből kiindulva valójában évről évre költségvetési többletre (legalább az adósságleépítéshez 20 év alatt elegendő 1-1 GDP-százaléknyi leépítésre) lenne szükség. És akkor még nem beszéltünk az egyéb okokból szükséges államháztartási adóátrendezésekről, így – például – a vállalatokat terhelő különadók leépítése miatti várható forráscsökkenésről.⁵⁷

16. Bánfalvi István és szerzőtársai a létező eszközök hatékonyabb és ellenőrzöttebb működtetése *helyett* fenekestül akarják felforgatni nemcsak a szegénypolitikát, hanem a jóléti rendszer, a jövedelemi politika és az adórendszer minden elemét. Ennek a nagyarányú változtatásnak a következményei közül most csak kettő látszik biztosnak. Egyrészt, elmarad a szembenézés azzal a szemléleti problémával, amit a társadalmi szolidaritás hiánya okozott. Ezt ugyanis a szerzők elrejtették a gazdagoknak és gazdagok gyerekeinek is garantált jövedelmet biztosító nagy átrendezéssel (lásd a 10. pontot). Másrészt, évekig semmi sem fog működni, a rászorultak még kiszolgáltatottabbá válnak, ahogy az minden ilyen intézményi, szervezeti, elszámolási váltást jellemzi. Arról is beszélni kellene, hogy a program bevezetésének vannak tranzakciós és járulékos költségei. Biztosra vehető továbbá, a megpántlikázott pénzek eltűnése után is fennmarad a *szerezett jogokhoz történő ragaszkodás*. Így olyan sajátos racsn-effektus alakulhat ki, amely mellett a szépen elgondolt fedezetek és a szépen átgondolt programköltségek közötti különbség – az átmenetinek gondolt engedmények eszközalódása nyomán – folyamatosan nőni fog.

17. Nekünk úgy tűnik, a program készítői nem gondolták végig, hogy a szegénység megszüntetése érdekében javasolt változások milyen módon érintenék a Magyarországon mára

⁵⁶ Például: CEMI (2006).

⁵⁷ Surányi (2014).

kialakult társadalmi-politikai intézményrendszert. Nem lesz sem értelme, sem forrása a foglalkoztatáspolitikai intézményrendszer fenntartásának (amit részben EU-pénzből építettünk ki, és ezért megszüntetni sem tudjuk), hiszen megszűnik a munkanélküli segély, a közmunka és így tovább. Akkor meg miért fordulna bárki is ezekhez a hivatalokhoz? Bajba kerülnének a szakszervezetek is, hiszen mi értelme van tárgyalni a minimálberről, erőlködni a béremelésekért, tiltakozni az elbocsátások ellen, ha a LÉT-pénzek nagyjából úgyis kompenzálnák a bajba került dolgozókat? Veszélybe kerülnének a női emancipáció 60 év alatt elért eredményei is, hiszen a felnőtteknek és várandós anyáknak fizetett LÉT-pénzek sokkal inkább fékeznek a nők munkába állását, mint a férfiakét.⁵⁸ Az pedig közhely, hogy a nők egyenlősége nem a férfiak belátásán múlik, hanem azon, hogy a nők el tudják-e tartani magukat, képesek-e érdemben hozzájárulni a családi összjövedelemhez. És persze újra kell írni az alkotmányt is.⁵⁹

18. A magyar FNA megalkotói azt is ígérik, hogy a redisztribúciós játékszabályok egyszeri, egyszerű és zéróösszegű átrendezése is alkalmas arra, hogy jelentős mértékben ösztönözze a belföldi fogyasztást és a termelést is. Ez azon a megfontoláson alapul, hogy a jövedelmek egy részének átrendezése a magas jövedelműektől a szegények, és különösen a mélyszegénységben élők felé egyfelől a megtakarítások csökkenésével járna (tudniillik a gazdagok megtakarítása csökkenne), másfelől pedig az importot, illetve a hazai jövedelmek külföldön történő elköltését is visszafogná. E hatás nagysága attól függ, mekkora a teljes átrendezés mértéke, pontosabban szólva, mennyit vesztenek a gazdagok. Erre vonatkozóan a tanulmányban sajnos nincs adat. És arra sem lehet mérget venni, hogy a legszegényebbek fogyasztásnövekedése végeredményben nem jár importnövekedéssel is: gondoljunk csak az úgynevezett kínai piacok forgalmára, és arra, hogy a legolcsóbb élelmiszerek jelentős része is importból származik.

19. A szerzők többször megismételt kijelentése szerint a magyar FNA egy *zéróösszegű, egyszerű, egyszeri és középtávon is fenntartható* átrendezést jelent. Ha elfogadjuk, hogy a pénzbeli szociális kiadások megszüntetése-átrendezése, valamint a keresetek és a nyugdíjak nettósítása már önmagában is több mint 90%-ban fedezi a LÉT-et, s lesznek továbbá megtakarítások az adminisztrációs költségeknél, akkor talán meg is nyugodhatunk – a hiányzó pár százalékot valahogyan majd össze lehet spórolni más helyeken. Mi azonban úgy látjuk, hogy ez az átrendezés közel sem egyszerű. A javaslattevők egyfelől olyannyira evidenciának tekintették, hogy a jelenlegi egykulcsos szja rendszert is progresszívvé kell alakítani, hogy ennek várható hatásait nem is elemezték; másfelől „megfeledeztek” a nyugdíjbiztosítási, illetve az egészségbiztosítási járulékokról is.

A bruttó bércsökkenés ugyanis azt is eredményezi, hogy csökkennek a bérekre kivetett járulékok, miközben a LÉT-pénz után semmilyen közteher nincs, tehát járulékot sem kell fizetni. Ez szükségszerűen hiányt generál a Nyugdíjbiztosítási, illetve az Egészségbiztosítási

⁵⁸ Scharle (2014).

⁵⁹ Az Alaptörvény XII. (1) szakasza szerint „képeségeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához”.

Alapban.⁶⁰ Ezt a pénzt viszont pótolni kell, aminek aligha lehet más a fő forrása, mint a központi költségvetés. Vagyis az átalakítás mégsem zéróösszegű, illetve csak akkor tehető azzá, ha a Kolombusz tojása egyszerűségű FNA-rendszer bevezetésével egy időben alapvető reform történik az szja-rendszerben, a nyugdíjrendszerben, és jelentős mértékben módosul az egészségbiztosítási szisztéma is! Akkor persze már nem is olyan egyszerű a LÉT-pénzre való áttérés. Innentől kezdve az egész történet kezd emlékeztetni a „kőlevesről” szóló népmesére. Először egyszerűnek és olcsónak látszik a leves, mert csak követ kell tenni a vízbe. S csak a mese későbbi szakaszában derül ki, hogy azért kell a levesbe só, meg zsír, meg kolbász is...

Már az indulásnál megbukna a program

20. A végére tartogattuk két legerősebb ellenérvünket. Hibalistánk 14. pontjában azt állítottuk, hogy a redistribúciós rendszer átszabásának első nagy lépése, a korábbi pénzbeli juttatások többségének megszüntetése nem lenne helyes. A pénzek átcsoportosíthatóságának elméleti megvalósíthatóságát azonban nem vontuk kétségbe. A jóléti állam eddig segélyeket adott a rászorulóknak, ezentúl LÉT-pénzt fog adni. Ehhez elég a törvényeket módosítani. Most viszont a második legfontosabb lépésről, a bruttó bérek csökkentéséről, az úgynevezett *nettósításról* azt állítjuk: nem megvalósítható, mert mindenképpen szükség volna az érintettek személy szerinti beleegyezésére. Ha nem ezt gondoljuk, ha a munkaszerződések egyoldalú átalakíthatóságának a lehetőségét alkotmányosan elképzelhetőnek tartjuk, akkor bármelyik szerződés felrúghatóságát is vallanunk kell. Vagyis, a jogállamiság elemi feltételeihez való ragaszkodás lenne a LÉT akadálya

Amit a szerzők pofonegyszerűnek, a Kolombusz tojásához hasonló megoldásnak javasolnak, az az, hogy a LÉT-pénzek bevezetésével egyidejűleg minden foglalkoztató minden alkalmazottja után befizet az államnak 60 ezer forint „LÉT-hozzájárulást”, LÉT-HO-t: lényegében 60 ezer forint fix összegű többletadót. Ez a LÉT-HO adó lenne a másik fő forrása a kifizetésre kerülő LÉT-pénzeknek, a 25–50–75 ezer forintoknak. Ez még megoldható, mert pusztán egy újabb adó kivetése történik, amit nagyobb részt ellentételezne egy általános, minden munkavállalót érintő, 50 ezer forintos, fix összegű bruttó bércsökkentés. Így a munkáltatók számára a helyzet (majdnem) megfelelné a „pénz az ablakban” elvnek.

Csakhogy a LÉT bevezetéséhez először rövid pórázra kellene fogni minden munkáltatót, hogy – miként a késő Kádár-kori „húspénz” alkalmazásánál, majd pedig az szja-rendszer bevezetésekor 1988-ban a bruttósítás esetén – ellenőrzötten mindegyikük azonos módon hajtsa végre a bércsökkentést, azaz a nettósítást. Vagyis újra kellene írni 4 millió

⁶⁰ A tanulmány 51. oldalán egy lábjegyzet, illetve a 2. számú Melléklet – éppen az ellenkező összefüggésben – utal az E. Alap helyzetére. A szerzők azt vizsgálják, mi történne akkor, ha mindazok, akik ma nem fizetnek egészségügyi járulékot, a LÉT-pénz terhére kötelezően fizetnének. Becslésük szerint jelenleg 350 ezer olyan személy van, akinek nem járnak az egészségbiztosítás természetbeli ellátásai, és csak azért nem fizetnek úgynevezett megállapodás szerinti, fixösszegű (6600 forint/hó) egészségügyi szolgáltatási járulékot, mert nincs jövedelmük. Ha lesz, mert LÉT-pénzt kapnak, akkor ők majd fizetnek. Véleményünk szerint ez a 350 ezres szám nagyon nagy, akár 10-szeres túlzás is lehet. A Nyugdíjalap helyzetével a javaslattevők feltehetően azért nem foglalkoztak, mert – mint a tanulmány 1. számú Mellékletéből kiderült – valójában a LÉT bevezetése után átfogó nyugdíjreformot is szükségesnek tartanak, annak érdekében, hogy a dolgozóknak hosszú távon mégis érdemes legyen bevallani jövedelmeiket, vagyis ellensúlyozni a 13. pontban bemutatott negatív hatást.

munkaszerződést, és ellenőrizni, hogy minden munkaadó pontosan 50 ezer forinttal csökkenti a bért, és nem többel. Merthogy az új rendszerben minimálbér sem lesz, tehát elvileg akármekkora bércsökkentést is kezdeményezhet a munkáltató, ha már úgyszólván új munkaszerződés készül.⁶¹

Külön probléma lenne azokkal a százalékkal, akiknek nem egy, hanem két állásuk van, hiszen csak a főállás esetében lehetne bért csökkenteni, mert csak egyszer kaphat minden felnőtt 50 ezer forint LÉT-pénzt az Államkincstártól. Kaotikus helyzet lenne várható amiatt is, hogy a munkavállalók jelentős részét nem teljes munkaidőben és nem 12 hónapon keresztül foglalkoztatják, így esetükben a LÉT-HO adó megállapítása is csak arányosítás útján lehetséges.

Ezekre az ellenvetésekre nem megoldás az, amit utalásszerűen már a LÉT-munkacsoport szerzői is felvetettek (*LÉT 2014:26*), és azután később a munkacsoport egyik tagja, *Radnai (2014)* külön is kiemelt, hogy tudniillik a munkaadók és a munkavállalók szabad alkujára lehet bízni, hogy 50 ezer forinttal „mindenkinek, vagy csak egyeseknek, esetleg csak kevesebbnek csökkentik a béreket”. Ettől ugyanis a reform *ex ante* kockázata beláthatatlan lesz minden érdekelt munkapiaci szereplő, de még az ország pénzügyi egyensúlyáért felelős hatóságok, illetve politikusok számára is. Erre mondja az angol: *non-starter*.⁶²

21. Hasonló vagy talán még nagyobb nehézséggel találná szembe magát a LÉT program végrehajtásáért felelős reformcsapat, amikor a nyugdíjakat próbálná megneptósítani. Képzelnék el, mekkora felháborodást keltene (és hányan fordulnának az Alkotmánybírósághoz), ha olyan levelet kapnának a nyugdíjfolyósítótól, amelyben az áll, hogy január 1-jétől 50 ezer forinttal csökkentik a járandóság havi összegét. A levélben persze ott szerepelne az ígéret, hogy egyidejűleg minden nyugdíjas pontosan 50 ezer forintnyi „létpénzt” kapna az Államkincstártól, ám az érintettek többsége ezt bizonyára méltánytalannak és botrányosnak tartaná. „Én megdolgoztam a nyugdíjaimért, nekem ne adjanak segítyt” – mondanák, és igazuk is lenne.

Iványi (2014) okkal vetett fel még egy döntő fontosságú, előre is megválaszolást igénylő ellenérvet: mi lenne 3–4 évvel az FNA bevezetése után? Erről a tanulmány szerzői csak annyit mondanak, hogy a paramétereket évente indexálni kell. Az infláció problémája ezzel elvileg kezelhető is. De mi lesz akkor, kérdezi *Iványi*, ha a tartósan munkanélküliek száma tovább nő, vagy – éppen mert az állampolgári alapfizetés erre ösztönöz – az aktív felnőttek újabb tömegei áramlanak át a szürkegazdaságba? Néhány százalékos elmozdulás ezen a területen ezermilliárdos fedezet- és büdzségihiányt teremthet. Erre a kérdésre az egyik lehetséges válasz az, hogy ebben az esetben a szükséges mértékig csökkenteni kell az 25–50–75 ezer forintos létpénzt. Csakhogy ez a lehetőség már előre indokolttá tenné, hogy a bevezetés pillanatában a munkavállalók is meg a nyugdíjasok is maximális bizalmatlansággal fogadják a nekik felajánlott nyugdíjszerződés-módosítást. Hiszen be kellene majd kalkulálniuk azt a lehetőséget is, hogy bár az induláskor „pénz az ablakban” jelszóval lemondtak 50 ezer

⁶¹ Személy szerint nekünk nincs kifogásunk a minimálbér megszüntetése, vagy a munkapiaci egyensúlyt biztosító reálbérszint változtatása, és az ehhez elvezető nominálbér-módosítás ellen sem, feltéve, hogy az két egyenjogú és egyenrangú fél alkuján alapul.

⁶² Ezen a ponton az eredeti javaslat és *Radnai (2014)* írása némileg ellentmond egymásnak. A tanulmányban az olvasható, hogy induláskor minden munkaadó azonos LÉT-HO-t fizet, és csak a későbbi években lehet ettől eltérni. *Radnai* úgy érvel, mintha már az indulás évében is szabad lenne a vásár. *Surányi (2014)* szerint a LÉT-HO-t ágazatonként eltérő módon, de kötelező jelleggel kell megállapítani az adóék csökkentése érdekében.

forintnyi bruttó bérrel, illetve nyugdíjról, a 3–4. évtől kezdve már nem 50 ezer forintot, hanem ennél kevesebbet fognak kapni az Államkincstártól. Vagyis a „pénz az ablakban” elv mégsem érvényesül. Ezt a lehetőséget szem előtt tartva viszont az egész átalakítási-átstrukturizációs projekt el sem tud majd indulni...

Vagy a LÉT, vagy semmi?

Hatalmas, nagy nevekhez köthető szakirodalma van – inkább nemzetközi, mint magyar – annak a koncepciónak, hogy a gyors gazdasági növekedés nem megoldás a szegénységre, sőt éppen a szegénység miatti kereslethiány a növekedés egyik legfőbb akadályja. Erre hivatkozik a LÉT szakértői csoportja is (*LÉT 2014:12*). A régi recept nem vált be, keressünk tehát valami gyors javulást ígérő újat.

A mi véleményünk szerint egy felzárkózni akaró, kisméretű és nyitott gazdaság esetében a növekedésnek nincs alternatívája. Ha van növekedés, akkor előbb-utóbb a legszegényebbek helyzete is abszolút mértékben javul a lét valamelyik (bár nem az összes) dimenziójában. Jobb lesz az iskola, több pénz jut az egészségügyre, útépitésre, környezetvédelemre, javul a közbiztonság, nő a minimál-nyugdíj, emelkednek a segélyek, olcsóbbá válnak a legújabb technológiák (például a mobiltelefon). Ha nem nő a torta, akkor mindennek pont az ellenkezője történik.

Nem értünk egyet abban sem, hogy kiket terhel a felelősség a gazdaság stagnálásáért. A LÉT-tanulmány bizonyos értelemben „puha”. Bár sok ügyben kemény szavakat használ a jelenlegi kormány bírálata, a fő üzenet mégis az, hogy a magyarországi nincstelenség a kapitalizmus általános problémáinak, s ezen belül az elmúlt 25 év elhibázott hazai gazdaságpolitikájának a következménye. Ezzel szemben mi azt gondoljuk, hogy a rendszerváltás sikeres volt. Bauer Tamással értünk egyet, aki több alkalommal is úgy fogalmazott, hogy a magyar nép soha nem élt olyan szabadon és jól, mint 2006-ban (2. ábra). Ami a mostani helyzetet drámaivá teszi, az egyfelől a 2007 óta tapasztalható növekedési kudarc, másfelől az, hogy a kormányzati kommunikáció a szegények szempontjából általában is sértő, megalázó, a romákat illetően pedig rasszista. Ez viszont tetszik a magyar közvélemény túlnyomó részének – ezért is viselkedik így a kormány. Ezek azok a kérdések, amelyeket a LÉT-program szerzői – taktikai megfontolásból (lásd a 10. pontot) – szándékosan megkerültek.

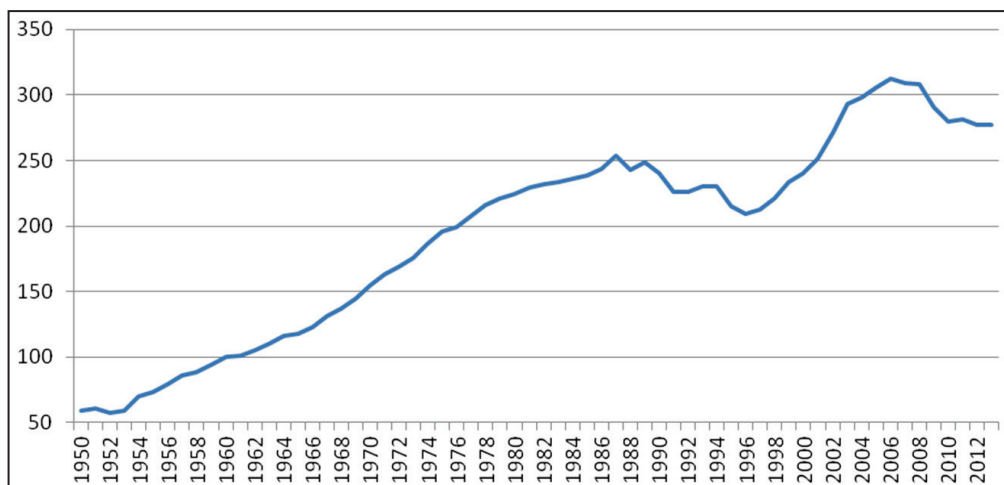
Nem hiszünk a csodaszerekben. A szegénység, és különösen a mélyszegénységben élő romák sorsának javítása érdekében a szociálpolitika több területét érintő, komplex intézkedéssorozatra van szükség. Az éppen forgalomban lévő hazai javaslatok közül számunkra meggyőzőnek tűnik akár a *Tárki és Budapest Intézet(2012)*, közel 70 oldalas tanulmánya, amely 2012 tavaszán készült, akár az az ennél kétszer hosszabb terjedelmű javaslat, amelyet *Darvas és társszerzői (2013)*, a Hatok valamivel a LÉT-tanulmány megjelenése előtt publikáltak. A nemzetközi példatárból könnyen elővehető megoldás lenne a negatív jövedelemadó intézményének bevezetése is, amit Milton Friedman javasolt három évtizeddel ezelőtt⁶³, vagy a rászorultsági elv logikája szerint működő, az állammal való együttműködést feltételként szabó Garantált Minimum Jövedelem rendszere is, amelyet

⁶³ Friedman (1987).

– az Európai Unió és az IMF egyetértésével! – éppen most készül bevezetni a pénzügyi válságból kilábolni próbáló Ciprus.⁶⁴

2. ábra

A háztartások tényleges fogyasztása, 1960–2013 (1960 = 100)

Megjegyzés: A GDP idősorából számítva. Forrás: KSH

A roma-probléma kezelése szempontjából igen tanulságos az amerikai feketék példája, amely történelmi perspektívából nézve sok szempontból hasonló volt és ma is hasonlít a magyar romák helyzetéhez. Mint már említettük, napjainkban az Egyesült Államokban a feketék közel 30%-a él a szegénységi jövedelem-küszöb szintje alatt – ez közel kétszerese a már korábban idézett országos átlagnak (17,4%). Csakhogy 1950-ben ez az arány még 75% volt.⁶⁵ Más szóval, nagyon erősen fókuszált, egymást erősítő, évtizedeken át folyamatosan követett, közjogi, közpolitikai és szociálpolitikai intézkedésekkel igenis lehet eredményeket elérni.

Az ehhez kapcsolódó feladatokat csak a – tágabb értelemben vett – állam képes megoldani. Aki viszont az államra számít közpolitikai feladatok megoldásában, az nem lehet eleve bizalmatlan az állami (kormányzati, önkormányzati, bírói, rendőri stb.) szervekkel szemben. Még akkor sem, ha ezernyi példa bizonyítja, hogy a bürokratikus megoldások költségesek is, és esetenként megalázóak is lehetnek a támogatást-védelmet igénylők számára. Miután a támogatások forrása közpénz, elkerülhetetlen a közpénzekkel való szoros elszámolás, a rászorultság dokumentálása, annak nyomon követése, hogy a segélyezett igyekszik-e együttműködni a hatósággal és így tovább. E tekintetben számunkra a LÉT-koncepció „anti-etatista” alapállása anarchiába hajlónak tűnik.

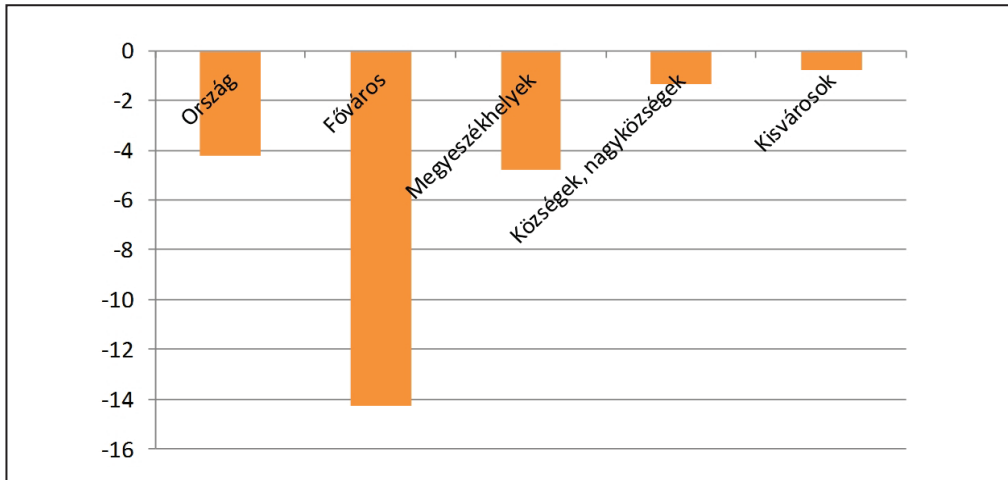
⁶⁴ Statement by the European Commission, ECB and IMF on the First Review Mission to Cyprus (http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-733_hu.htm).

⁶⁵ Moore–Simon (2000:74), illetve Poverty in the United States (http://en.wikipedia.org/wiki/Poverty_in_the_United_States).

A szegénységben élők – és ezen belül a romák – helyzetének kilátástalanságát nagyrészt a kistelepülésekre zárttság idézi elő. Általános tapasztalat, hogy a nagyvárosokban könnyebb munkát találni, illetve részesülni az oktatási, egészségügyi és kulturális javakból.⁶⁶ Ez a zsákfalvakban, a határ menti, a legközelebbi kisvárostól is 10–20 kilométerre eső településeken, országrésznyi, munka nélkül maradt területeken csodaszámba megy. Nincs az a tengernyi magyar LÉT-pénz, ami ezekbe a reményt vesztett végeken lévő településekre életet lehel.⁶⁷ A fővárosban élők közül 2009-ben csupán minden 50. élt szegénységben, a községekben minden ötödik.⁶⁸ Itt az éhezéstől mentő segély mellé az új életlehetőség keresése, a fővárosba és a megyei jogú városokba történő betelepülés lehet a fokozatos megoldás. Erre a változásra a nagyvárosoknak és az ország egészének is szüksége van. A rendszerváltás óta ugyanis megfordult a városiasodás iránya, csak éppen ezt elfedi, illetve nehezebben értelmezhetővé teszi az általános népességfogyás (3. ábra).

3. ábra

A népességváltozás mértéke két népszámlálás között,
1990–2011 (%)

Az amerikai mintára alkalmazott „áttelepülési voucher” lehet az egyik megoldás, amellyel albérletet, fedelet és az induláshoz szükséges első egy-két heti megélhetést célszerű lenne biztosítani. Segítheti a nagyvárosokba való áttelepülést az iskoláztatással kombinált munkába járási támogatás is. Ez nemcsak a munkába járás, illetve az álláskereső költségeit csökkentené érdemlegesen, de lehetőséget adna arra is, hogy a kistelepüléseken élők olcsóbban jussanak hozzá az alapvető élelmiszerekhez és iparcikkekhez (hiszen a Tescóban olcsóbban lehet vásárolni, mint a falusi kisboltban). Az „ingyen busz” lehetősége sokat segítené a kultúra, az egészségügy és az oktatás javainak méltányosabb elosztásában is.

⁶⁶ Glaeser (2011).

⁶⁷ Körülbelül 100 olyan település van, amely végérvényesen szegény-cigány gettóvá vált, és további 200, amely feltarthatatlannak tűnő módon halad e felé. Az érintett kistérségek egy részében már tetten érhető az ilyen típusú települések halmozódásából összeálló térségi szintű gettó sodás is (Havas–Zolnay 2011).

⁶⁸ Relatív jövedelmi szegénység, ahol a szegénységi küszöb a mediánjövedelem 60%-a.

Mint ezt már 6–8 évvel ezelőtti írásainkban is felvetettük, a kistelepülésekre bezúfolódott roma népesség újramobilizálása a jövő egyik kulcskérdése.⁶⁹ Mert napjainkban nemcsak annak nincs realitása, hogy falvainkban megint legyenek ipari üzemek, de annak sincsenek meg már a feltételei, hogy a mezőgazdaság két alaptevékenysége, a növénytermesztés és az állattenyésztés a mainál lényegesen több bér munkát (napszámot) vagy önálló gazdálkodási lehetőséget kínáljon iskolázatlan, képzetlen embereknek. Mindebben az ország nagyvárosainak – és természetesen Budapestnek is – a mainál lényegesen nagyobb terhet kell vállalniuk. A nagyvárosokban a munkát kereső romák szempontjából sokkal kedvezőbb a kínálat és a kereslet aránya – a fehér- és a szürkegazdaságban egyaránt –, ami egyben reális esélyt kínál arra is, hogy a munkaadók kevésbé diszkriminálják a roma jelentkezőket. Nem azért, mert ők inkább mentesek az előítéletektől, mint a kistelepülésen élő társaik, hanem azért, mert kevésbé van módjuk borszín alapján válogatni.

Hivatkozások

- Artner Annamária (2014): *Egy kritikai észrevétel a LÉT-koncepcióhoz*. MEBAL, a Magyar Egyesült Baloldal honlapja, január 9. Balázs Zoltán (2014): *Négy ellenérv*. Vita a VS.hu portálon: *Min segítene a feltétel nélküli alapjövedelem?*, január 13–28.
- Bastagli, F. – Coady, D. – Gupta, S. (2012): *Income Inequality and Fiscal Policy*. IMF Discussion Note. IMF, Washington.
- Bitó László (2014): *A feltétel nélküli méltóságról*. Népszabadság, január 28.
- Bogár László (2014): *A LÉT a tét?* Magyar Hírlap, január 23.
- Braun Róbert (2013): *Alapjövedelem mindenkinek jár*. Népszabadság, december 26.
- Braun Róbert (2014a): *A LÉT és a lényeg*. hvg.hu, január 28.
- Braun Róbert (2014b): *Az emberi méltóság forradalma*. Vita a VS.hu portálon: *Min segítene a feltétel nélküli alapjövedelem?*, január 13–28.
- CEMI (2006): *Makroegyensúly és gazdasági növekedés*. Central European Management Intelligence, Budapest. Csányi Vilmos (2014): *Valamennyit mindenkinek*. Népszabadság, február 15.
- Cseres-Gergely Zsombor (2013): *Kiszorítják-e az idősebb munkavállalók a fiatalokat a közszférában?* Közgazdasági Szemle, Vol. 60, No. 7–8:837–864. Csillag István (2013): *Deficit = a szándékon túli eredmény*. Kalligram, Budapest. Csillag István – Mihályi Péter (2011): *Tizenkét érv a devizahitelek állami megmentése ellen*. Népszabadság, május 14.
- Csillag István – Mihályi Péter (2014a): *Tizenkét érv a feltétel nélküli alapjövedelemmel szemben*. Élet és Irodalom, január 17. Csillag István – Mihályi Péter (2014b): *Mi a szegényekkel vagyunk*. Vitazáró a feltétel nélküli alapjövedelemről. Élet és Irodalom, április 4.
- Csillag István – Magyar Bálint: *Az európai válságkezelés válsága*. hvg.hu, június 16.
- Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Györi Péter – Kósa Eszter – Mózer Péter – Zolnay János (2013): *A szociálpolitika egyes területeire vonatkozó szakpolitikai javaslatok*. Esély, Vol. 24, No. 6:3–140. Éltető Ödön – Havasi Éva (2009): *A hazai jövedelemegyenlőtlenség főbb jellemzői az elmúlt fél évszázad jövedelmi felvételei alapján*. Statisztikai Szemle, Vol. 87, No. 1:5–40.
- F. Liska Tibor (2014): *Alapjövedelem és „társadalmi örökség”*. Élet és Irodalom, február 14.
- Felcsuti Péter – Molnár György (2014): *A kritika kritikája*. Élet és Irodalom, január 31. Ferge Zsuzsa (1986): *Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből*. Magvető, Budapest.
- Ferge Zsuzsa (2014): *A lét jogán*. Dinamó Műhely blog, január 17. Friedman, M. (1987). *The Case for the Negative Income Tax*. In: Leube, K. (ed.) (1987): *The Essence of Friedman*. Hoover Institution Press, Stanford:57–68. Gébert Judit – Tözsér János (2013): *Ami jár, az jár. Érvek a feltétel nélküli alapjövedelem mellett*. Magyar Narancs, június 6.

⁶⁹ Mihályi (2006, 2008b, 2008c).

- Glaeser, Edward (2011): *Triumph of the City. How Our Greatest Invention Makes Us Richer, Smarter, Healthier, and Happier*. The Penguin Press, New York. Havas Gábor – Zolnay János (2011): *Sziszifusz számvetése*. Beszélő, Vol. 16, No. 6:24–49.
- Hegyi Gyula (2013): *Garantált jövedelem mindenkinek?* Népszabadság, június 28.
- Iványi György (2014): *Jóléti rendszerváltás vagy politikai csapda – Az állampolgári alapfizetés víziójáról*. Élet és Irodalom, január 31.
- Kemény István (1972): *Az alacsony jövedelmű népesség életkörülményei Magyarországon*. Kézirat. Kemény István (1974): *A magyarországi cigány lakosság*. Valóság, Vol. 17, No. 1:63–72. Kornai János (1992): *A posztoszocialista átmenet és az állam: gondolatok fiskális problémákról*. Közgazdasági Szemle, Vol. 39, No. 6:489–512.
- Kósa Eszter (2014): *A baloldal friss levegője*. Szuverén – a liberális demokrácia oldalai, január 27. Köllő János (2009): *A pálya szélén – Iskolázatlan munkanélküliek a posztoszocialista gazdaságban*. Osiris, Budapest. Krémer Balázs (2008): *Milyen út a munkához?* Beszélő, Vol. 13, No. 5:20–31. Tömörített változat: Népszabadság, május 17. Krémer Balázs (2014): *Lét és/vagy bér?* Beszélő Online, január 28. Kun István (2014): *A szociális kannibalizmus*. Népszava, február 18.
- LÉT (2014): *25–50–75 A LÉT. Ajánlat a magyar társadalomnak*. Kézirat. Megjelent a www.255075.hu oldalon, a független szakértő csoport (Bánfalvi István, az összefoglaló tanulmány szerzője, Havasi Éva, Jeney Sarolta, Kovárik Erzsébet, Radnai György, Rakovics Márton, Szikszainé Béres Anna) honlapján, január 11. Liskáné Pólya Lenke – Tamás Tibor (2014): *Gratulálnak Liska Tibor követői*. Népszabadság, január 21.
- Ludassy Mária (2014): *12 év + 1*. Élet és Irodalom, január 24.
- Madár István (2014): *Szegények és gazdagok – Tényleg szétszakad a világ?*, Portfolio.hu, február 3.
- Mihályi Péter (2003): *Ápolásbiztosítás, a végig nem gondolt gondolat*. Egészségügyi Gazdasági Szemle, Vol. 41, No. 6:15–20. Mihályi Péter (2006): *Faluvég*. Kerekasztal-beszélgetés. Magyar Nemzet, május 20. Mihályi Péter (2008a): *Miért beteg a magyar gazdaság?* HVG Könyvek, Budapest.
- Mihályi Péter (2008b): *Segélyt csak munkáért! – A kistelepülések lázadása*. Beszélő, Vol. 13, No. 9:58–77. Mihályi Péter (2008c): *A kistelepülések lázadása*. Népszabadság, szeptember 15.
- Mihályi Péter (2012): *Húsz év a nyugdíj és a gyermekszám összekapcsolása ellen*. In: Kovács Erzsébet (szerk.): *Nyugdíj és gyermekvállalás tanulmánykötet – 2012*. Gondolat Kiadó, Budapest. Mihályi Péter (2013a): *A magyar gazdaság útja az adósságválságba, 1945–2013*. Corvina Kiadó, Budapest. Mihályi Péter (2013b): *Visszajönnek-e a gyermekeink?* Élet és Irodalom, december 20.
- Moore, S. – Simon, L. J. (2000): *It's Getting Better All the Time. 100 Greatest Trends of the Last 100 Years*. Cato Institute, Washington. Pályi András (2014): *Nem válasz*. Élet és Irodalom, január 24.
- Pogátsa Zoltán (2014): *Akarhatjuk, de akarjuk? Vita a VS.hu portálon: Min segítene a feltétel nélküli alapjövedelem?*, január 13–28. Racsmany Mihály (2014): *Közmunka és a munka világa*. Élet és Irodalom, január 31.
- Rádai Eszter (2014): *Feltétel nélküli alapjövedelem*. Interjú Bánfalvi Istvánnal. Élet és Irodalom, január 31.
- Radnai György (2014): *Érvek?* Élet és Irodalom, február 21.
- Rodrik, D. (2013) *The Past, Present, and Future of Economic Convergence*. Prezentáció. [http://www.sss.ias.edu/files/pdfs/Rodrik/Presentations/Past-Present-and-Future-Economic-Convergence-\(October2013\).pdf](http://www.sss.ias.edu/files/pdfs/Rodrik/Presentations/Past-Present-and-Future-Economic-Convergence-(October2013).pdf). Scharle Ágota – Váradi Balázs (2013): *Mivel jár, ha mindenkinek jár?* Magyar Narancs, szeptember 12.
- Scharle Ágota (2014): *Szegények és szociálpolitikusok*. Szuverén – a liberális demokrácia oldalai, január 6.
- Seres László (2014): *A lustaságra ösztönözne, a szorongalom ellen hatna*. Vita a VS.hu portálon: *Min segítene a feltétel nélküli alapjövedelem?*, január 13–28. Simonovits András (2014): *Feltétel nélküli alapjövedelem?* Kézirat.
- Solt Ottilia (1998): *Méltóságot mindenkinek*. Összegyűjtött írások, I–II. kötet. Beszélő, Budapest. Soós Károly Attila (2014): *Lehet-e róla komolyan vitázni?* Élet és Irodalom, március 7.
- Surányi György (2014): *Feltétel nélküli alapjövedelem: Adjunk pénzt mindenkinek! Közös interjú Ferge Zsuzsával*. Vasárnapi Hírek, január 12. SZDSZ (1989): *A rendszerváltás programja*. („Kék könyv.”) Szabad Demokraták Szövetsége, Budapest. Talián Miklós (2014): *Olajmezők nélkül ostobaság*. Vita a VS.hu portálon: *Min segítene a feltétel nélküli alapjövedelem?*, január 13–28. Tárki (2013): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban*. Monitor Jelentések. Tárki, Budapest. http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf.

- Tárki – Budapest Intézet (2012): *Felemelkedés közös erővel: a tartós mélyszegénység csökkentése célhoz kötött támogatások révén*. Zárójelentés. Haza és Haladás Alapítvány, Budapest. Tokfalvi (álnév) (2014): *Feltétel nélküli alapjövedelem, avagy a tudatlanság forradalma, I-III. rész*. hvg.hu, január 16–21.
- Ungváry Krisztián (2012): *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Jelenkor Kiadó, Pécs–Budapest.
- Vitányi Iván (1985): *Egyharmadország*. Magvető, Budapest.
- Vitányi Iván (2004): *Egyharmadország*. Mozgó Világ, Vol. 30, No. 1:31–39.